

Genderneutrale prentenboeken

Een definitie van genderneutraliteit in prentenboeken ten opzichte van
genderspecifieke en gendernormdoorbreekende kinderboeken

Sofie Lindeman
2005471
Masterthesis
S. E. Van Den Bossche
18 juli 2017

Inhoudsopgave

• <u>Voorwoord</u>	P. 1
• <u>1. Inleiding</u>	P. 2 – 12
→ Verantwoording	P. 2 – 5
→ Theorie en methode	P. 5 – 11
→ Analysemodel	P. 11 – 12
• <u>2. Op wat voor manieren is gender gerepresenteerd in jeugdliteratuur?</u>	P. 13 – 26
→ Gender als culturele conventie	P. 13 – 15
→ Representaties van gender in jeugdliteratuur	P. 15 – 20
→ Voorbeelden van genderrepresentaties in jeugdliteratuur	P. 20 – 22
→ Normdoorbreekende representaties van gender in jeugdliteratuur	P. 22 – 26
→ Samengevat: genderspecifieke en gendernormdoorbreekende jeugdliteratuur	P. 26
• <u>3. Naar een definitie van genderneutraliteit</u>	P. 27 – 32
→ Een genderneutraal voornaamwoord	P. 27 – 31
→ Genderneutraliteit in opvoeding	P. 31 – 32
• <u>4. Een ECHTE jongen en Een ECHT meisje: een stereotypering van jongens en meisjes?</u>	P. 33 – 39
→ Stereotyperingen van gender in het werkveld	P. 33 – 34
→ Weergave van jongens in <i>Een ECHTE jongen</i>	P. 34 – 36
→ Weergave van meisjes in <i>Een ECHT meisje</i>	P. 36 – 39
• <u>5. Genderneutraliteit in prentenboeken</u>	P. 40 – 48
→ <i>Kivi och Monsterhund</i>	P. 40 – 43
→ <i>Call Me Tree</i>	P. 43 – 45
→ <i>No Matter What</i>	P. 46 – 47
→ <i>Goblinheart</i>	P. 47 – 48
• <u>6. Conclusie en discussie</u>	P. 49 – 55
→ Conclusie	P. 49 – 53
→ Discussie	P. 53 – 55
• <u>Bibliografie</u>	P. 56 – 60

Voorwoord

Een onderwerp als gender heeft mij gedurende mijn opleiding altijd erg aangesproken. Echter ben ik niet de enige die voor dit subject heeft gekozen bij het schrijven van een masterthesis. Veel onderzoeken zijn er dan ook al gedaan naar de manier waarop gender is terug te zien in zowel het tekstuele als visuele karakter van jeugdliteratuur. Genderneutraliteit is nog vrij nieuw binnen dit domein. In de media is het een steeds meer besproken onderwerp. Het feit dat genderneutraliteit een vrij nieuw maar toch al populair onderwerp is, maakte dat het voor mij interessant was om me hier meer in te verdiepen.

Dit betekent niet dat het altijd even gemakkelijk was om genderneutraliteit te onderzoeken. Een eerste struikelblok was dat er door de wetenschap relatief weinig is geschreven over dit onderwerp in relatie met jeugdliteratuur. Om die reden moest ik mijn analyse baseren op bestaande theorieën over gender en genderrepresentaties in jeugdliteratuur, om er zo achter te kunnen komen hoe een als genderneutraal gerepresenteerd kinderboek eruit zou zien.

Een andere moeilijkheidsfactor was het aantal prentenboeken die als genderneutraal op de markt zijn verschenen. Dit zijn er namelijk erg weinig, waardoor ik mij onder andere moest richten op een Zweeds prentenboek, *Kivi och Monsterhund*, dat geen vertaling kent in de Engelse of Nederlandse taal. Gelukkig heb ik met behulp van mijn scriptiebegeleidster Sara van den Bossche, die vloeiend Zweeds spreekt en schrijft, het kinderboek weten te vertalen. Daarnaast heeft zij me goed geholpen in het schrijfproces door haar ideeën over het onderwerp met mij te delen, en heeft ze me gestimuleerd om alle deadlines te halen.

Naast dat ik Sara van den Bossche wil bedanken voor haar vertaalhulp en begeleiding, wil ik ook mijn familie, vriendinnen en vriend bedanken voor de steun die ze mij hebben geboden tijdens het schrijven van mijn scriptie. Door het met hen over dit onderwerp te kunnen hebben, kwam ik vaak tot nieuwe inzichten. Roanne van Baren wil ik hiervoor in het bijzonder bedanken, omdat zij me heeft geholpen met het bedenken van een onderwerp voor dit onderzoek. Al deze hulp heeft eraan bijgedragen dat het onderzoek op een prettige manier is verlopen, en dat ik mag terugkijken op een tijd waarin ik veel nieuwe inzichten heb verworven.

1. Inleiding

1.1. Verantwoording

In maart 2017 vond in Vlaanderen de Jeugdboekenmaand plaats, met als titel ‘M/V/X’. Tijdens deze maand stond het thema gender centraal, waarbij de rollenpatronen van jongens en meisjes, en de daarmee gepaard gaande stereotypering van gender, aan bod kwamen. Met als ondertitel ‘Je bent wie je bent’ sprak de organisatie van de Jeugdboekenmaand uit dat iedereen ertoe doet, ongeacht of je als jongen, meisje, of interseksueel geboren bent, en dat gender niet iemands identiteit dient te bepalen. Zo gaven ze op hun eigen website aan:

MVX begint bij jongens en meisjes. Maar het wil hen niet lijnrecht tegenover elkaar zetten. Het wil hen doen bewegen. Kriskras en door elkaar. Dan danst straks iedereen van lichtblauw naar fuchsia naar appelblauwzeegroen, huppelen we in glitterjurken en op legerbottines, slepen we taart naar een boomhut met bloemengordijntjes voor het raam. Wie danst mee?

In de verantwoording van het onderwerp legde medeorganisator van de Jeugdboekenmaand en projectmedewerker van Iedereen Leest An Stessens uit dat de blik van kinderen wordt beïnvloed door datgene wat ze lezen. Het is daarom van belang om de lezers te laten onderzoeken hoe de wereld, inclusief hij of zij zelf, eruit ziet: “Het gaat over beseffen dat de verhalen die wij [...] als volwassenen [...] aan kinderen geven, ertoe doen. Dat wát we hen vertellen, ertoe doet” (2). Met kinderboeken als *Jongens/meisjesdingen* van Nathalie Faber en Matthijs Immink, *Zelda de piraat* van Pieter van Oudheusden en Merel Eykerman en *De mama's van Sterre* van Gea van Beuningen en Tinne van den Bossche werd (de titels zeggen het al) een ander licht geworpen op bestaande ideeën over jongens en meisjes. Karolien Debecker, presentatrice van de Vlaamse radiozender MNM, was meter van het project, samen met acteur en auteur Dimitri Leue, die peter was. Debecker verkondigde op de website van de Jeugdboekenmaand haar definitie van gender:

Gender gaat niet enkel om seksualiteit, maar vooral om die stereotiepe hokjes waar het merendeel van de mensen niet in past. Gender gaat om hoe je je vanbinnen voelt. Ik was een V, maar ik voelde me zowel V als M als X. Ik was een echte Pippi [sic] Langkous, ik verkende de grenzen tussen jongen en meisje zijn.

De maatschappelijke relevantie van het onderzoek naar gender in kinderboeken blijkt onder andere uit het thema van de Jeugdboekenmaand van 2017. Niet alleen toont het dat het een actueel onderwerp betreft, maar er wordt ook duidelijk gemaakt dat er nog kan worden gewerkt aan de bewustwording van genderpatronen in de samenleving. An Stessens stelde dat de verhalen die we aan kinderen vertellen van belang zijn, en daarbij is vooral de manier waarop dit gebeurt cruciaal: “M/V/X gaat over wat kinderboeken zeggen, met en zonder woorden. Het gaat over welke wereld we kinderen tonen” (3). Door jongens en meisjes niet lijnrecht tegenover elkaar te plaatsen in kinderboeken, kunnen bepaalde verwachtingen omtrent de rollen van jongens en meisjes in de samenleving doorbroken worden. Veel boeken uit de leeslijst van de Jeugdboekenmaand lieten dan ook beelden zien van jongens en meisjes die niet standaard worden toegepast in de jeugdliteratuur. Zo gaat het prentenboek *Ontwerp: Raffi* van Craig Promranz en Margaret Chamberlain over een jongen die meer van breien houdt dan van voetballen. In het prentenboek *Prinsessen en draken* van Christina Björk en Eva Eriksson zijn het niet de prinsessen die gered moeten worden van de draken, maar zijn het de draken die zich moeten schikken naar de wensen van de prinsessen. Ook terug te vinden in de leeslijst van de Jeugdboekenmaand was een prentenboek dat wordt gepresenteerd als genderneutraal; het is niet duidelijk of het hoofdpersonage van *Beren kijken* van Michelle Robinson, David Roberts en Loes Randazzo een m, v of x is.

Zoals Debecker al aangaf, gaat gender om meer dan alleen seksualiteit. Georgine Clarsen geeft in haar boek *Feminism and Gender* aan dat het begrip door de jaren heen op verschillende manieren is ingezet, namelijk als de verwijzing naar sekseverschillen (waarbij zowel lichamelijke verschillen tussen mannen en vrouwen in acht werden genomen als de manier waarop de gedragingen van mannen en vrouwen uiteenlopen), man versus vrouw of vrouwelijk versus mannelijk (98). Omdat de interpretatie van de begrippen ‘mannelijkheid’ en ‘vrouwelijkheid’ in de loop der jaren is veranderd, en ook van cultuur tot cultuur verschilt, is ‘gender’ een elastisch begrip, dat breed kan worden ingezet. In dit onderzoek zal gender met name in verband worden gebracht met de stereotiepe ideeën over wat mannelijkheid en vrouwelijkheid inhouden, en of die opvattingen weerspiegeld worden in jeugdliteratuur.

Niet alleen de Jeugdboekenmaand levert een bewijs voor de maatschappelijke relevantie van een onderzoek naar dit onderwerp. Gender komt namelijk ook steeds meer onder de aandacht in de media. Zo gaat het televisieprogramma ‘Love me gender’ van de Nederlandse Publieke Omroep over transgenders die graag iemand zouden willen ontmoeten

om een relatie mee te beginnen. Ook is er de nieuwe serie ‘Geslacht’ op NPO3, waarbij de vervagende grenzen tussen mannen vrouwen het hoofdonderwerp vormen. Presentatrice Ryanne van Dorst gaat hierin opzoek naar rollenpatronen omtrent gender in de samenleving. In het programma ‘Jacobine op Zondag’ op NPO1 werd in de uitzending van 16 oktober 2016 een discussie gehouden rondom de vraag: ‘Moeten we kinderen genderneutraal opvoeden?’ Aan tafel zaten onder andere Dick Swaab, Mounir Samuel en Marli Huijer, die bespraken in hoeverre de hokjes van man en vrouw nog van deze tijd zijn. Ook kinderboeken werden in deze kwestie besproken, met de vraag of deze zouden moeten bijdragen aan een genderneutrale opvoeding, door kinderen boeken aan te bieden die inventief omgaan met ontstane gendervooroordelen. Hierbij werd als voorbeeld het prentenboek *Kivi och Monsterhund* van Jesper Lundqvist en Bettina Johansson genoemd, het prentenboek dat het Zweedse persoonlijke voornaamwoord ‘hen’ introduceerde in de jeugdliteratuur, als genderneutraal alternatief voor het mannelijke voornaamwoord ‘han’ en het vrouwelijke ‘hon’. Zweden wordt doorgaans gezien als een vooruitstrevend land op het gebied van gendergelijkheid, onder meer vanwege het feit dat tot nog toe in bijna geen enkele taal een derde persoonlijk voornaamwoord, dat genderneutraal is, dermate in het alledaagse taalgebruik wordt toegepast (Sendèn, Bäck, Lindqvist, 2).¹ Met het non-binaire woord wordt er geen onderscheid gemaakt tussen mannelijke en vrouwelijke personen, wat van invloed zou zijn op de blik op de wereld. Aan tafel werd bediscussieerd of het presenteren van dit soort boeken aan kinderen zou bijdragen aan een genderneutrale opvoeding, en of dit zou leiden tot een verbreking van vaste genderrollen in de samenleving. Waar Dick Swaab van mening was dat een genderneutrale opvoeding niet mogelijk zou zijn in onze huidige samenleving, en hij ook geen voorstander was van het aanbieden van louter genderneutraal speelgoed, gaf Marli Huijer de voorkeur aan een genderdiverse opvoeding, waarin aan kinderen verschillende identiteiten zouden worden aangeboden. Het aanbieden van genderneutraal speelgoed en genderneutrale kinderboeken zou kunnen bijdragen aan een genderdiverse opvoeding, waarbij kinderen de kans krijgen om zichzelf te ontwikkelen op de manier die het beste bij hen past, in de hoop dat ze in de toekomst minder het gevoel hebben dat ze een bepaalde identiteit hebben opgelegd gekregen. Een reactie hierop was dat het gevaar zou kunnen zijn dat kinderen alsnog het gevoel kunnen krijgen dat hen een identiteit wordt opgelegd, alleen zou het in dit geval als een gevolg van een tegenbeweging van bestaande genderpatronen zijn. Dit

¹ Het Zweedse woord ‘hen’ is gebaseerd op het Finse woord ‘hän’, een genderneutraal persoonlijk voornaamwoord voor de derde persoon enkelvoud (Sendèn, Bäck, Lindqvist, 9-10).

in tegenstelling tot genderneutraliteit, waarbij het genderspecifieke karakter van speelgoed en kinderboeken achterwege is gelaten. Het gesprek werd afgesloten met de conclusie dat ieder de ruimte en de mogelijkheden zou moeten krijgen om een eigen hokje met transparante muren te timmeren – maar vooral niet te dicht.

De opkomende aandacht voor het onderwerp in de media toont dat genderrollen steeds vaker ter discussie gesteld worden, onder meer doordat men zich afvraagt in hoeverre genderneutraliteit dient te worden doorgevoerd in de opvoeding van kinderen. Hoewel ik een voorstander ben van de doorbreking van stereotiepe representaties van gender in jeugdliteratuur, omdat deze een eenzijdig beeld geven van de samenleving met als gevolg dat bepaalde groepen mensen worden buitengesloten omdat die niet voldoen aan dit beeld, vraag ik mij af wat men precies verstaat onder genderneutraliteit, en op wat voor manier genderneutrale boeken verschillen van andere kinderboeken.

Hoewel er nog niet veel onderzoek is gedaan naar kinderboeken die op de markt worden gebracht als genderneutraal, tonen het thema van de Jeugdboekenmaand van dit jaar en de aandacht in de media dat het als een steeds belangrijker onderwerp wordt beschouwd. Naar mijn mening is de nood aan onderzoek over dit onderwerp dan ook hoog, aangezien de wetenschap dient in te spelen op deze maatschappelijke tendensen. Wellicht kan op die manier meer licht worden geworpen op de term ‘genderneutraliteit’ en hoe dit verschijnsel zich uit in taal en literatuur, met de nadruk op jeugdliteratuur. In dit onderzoek zal daarom de volgende vraag centraal staan: ‘verschillen als genderneutraal gepresenteerde boeken op vlak van representatie van gender van genderspecifieke prentenboeken en zo ja, op welke manier?’ Door een aantal casussen te bespreken hoop ik een antwoord te kunnen vinden op deze vraag. Hoewel er geen algemene conclusies zullen worden getrokken, zal wel worden nagegaan hoe de verschillen in de praktijk zichtbaar worden.

1.2. Theorie en methode

De primaire literatuur zal bestaan uit een aantal recent verschenen prentenboeken die op hun eigen manier een gemarkeerde voorstelling van gender leveren. Zo zullen vier prentenboeken worden onderzocht die worden voorgesteld als genderneutraal: *Call Me Tree* (2014) van Maya Christina Gonzalez, *No Matter What* (2014) van Debi Gliori, *Kivi och Monsterhund* (2012) van Jesper Lundqvist en Bettina Johansson en *Goblinheart* (2012) van Brett Axel. Deze boeken zijn gekozen omdat ze naar voren worden geschoven als zijnde genderneutraal. De neutraliteit is in beide gevallen onder andere te herkennen aan de inhoud, zowel in de tekst

als in de illustraties. Het prentenboek *Kivi och Monsterhund* was volgens de paratekst het eerste boek dat het Zweedse genderneutrale voornaamwoord ‘hen’ gebruikte in plaats van ‘han’ (hij) of ‘hon’ (zij). In *Call Me Tree* zijn de genderspecifieke voornaamwoorden vervangen door het woord ‘tree’. In ‘A note to my readers’ legt Gonzalez haar visie uit. Volgens haar zouden kinderen sterk en vrij moeten zijn, net als bomen, en zijn ze op die manier gendervrij: “So *Call Me Tree* is gender free! Because all trees belong!” (1) Het feit dat er wordt verwezen naar een boom, een organisme dat geen gender kent, lijkt hier te impliceren dat je als mens nooit helemaal gendervrij kan zijn. De keuze voor een voornaamwoord dat naar een persoon verwijst zou kunnen laten zien dat mensen inderdaad vrij van gender kunnen zijn, maar dit lijkt niet het geval te zijn. Verder gaat *No Matter What* over dieren die uiterlijke kenmerken hebben van zowel een vos als een kangoeroe, en hebben in *Goblinheart* kobolds en feeën de hoofdrol. De keuze voor dierlijke personages en niet-bestaande figuren in beide boeken is opvallend, omdat ze doen vermoeden dat menselijke personages niet los van gender kunnen worden gezien.

De illustraties van alle vier de kinderboeken zetten daarbij een hoofdpersonage neer dat geen uitgesproken weergave van een jongen dan wel een meisje lijkt te zijn. Dit valt onder andere op te maken uit de groene kleding van het personage Kivi, een kleur die over het algemeen als toepasselijk voor zowel jongens als meisjes wordt beschouwd. Warme kleuren, zoals rood en roze, worden immers vaak geassocieerd met meisjes, terwijl de kleur blauw vaak de voorkeur heeft bij jongens (Alexander, Hines, 474-475). Het vermijden van deze kleuren zou daarom een hulpmiddel kunnen zijn in het streven naar genderneutraliteit.

Op deze manier tonen de tekst en de illustraties van de prentenboeken dat het gaat om kinderboeken die neutraal trachten te zijn op het gebied van gender. Toch laat de receptie van de prentenboeken zien dat de boeken louter op basis van de illustraties niet altijd als genderneutraal worden geïnterpreteerd. Zo geeft Gonzalez in een interview op de website van *The Huffington Post* aan dat het hoofdpersonage van *Call Me Tree* vaak als een ‘cisgender’ jongen werd geïnterpreteerd. Met deze term worden personen bedoeld bij wie het gender overeenkomt met de sekse die zij bij de geboorte gekregen hebben (Aultman, 62). Gonzalez stelt:

Despite the fact that there are no gender specific pronouns, reviewers have assumed the main character is a cisgender boy. The main character is actually based on someone assigned girl. The specificity doesn’t matter as much as the opportunity to

notice the assumption. Many of us assume a child with short hair, dressed in a t-shirt and pants is a cisgender boy.

Hoewel Gonzalez de intentie had om een genderneutraal hoofdpersoonage te creëren, werd er dus van uit gegaan dat het een jongen betrof die ook met deze sekse ter wereld was gekomen. Ook *No Matter What* heeft tot verschillende opvattingen geleid wat betreft het gender van de personages. Op de website ‘What Fred Read: Research and Celebration of Books for Young Children’, een blog bestaande uit recensies over verschillende kinderboeken, wordt over het boek het volgende gesteld:

Note that both Small and Large are non-gender specified, so this isn’t a ‘mother and son’ as sometimes billed in reviews, but might equally apply to dad and daughter, grandson and grandparent, foster carer and child, so applicable and useful to many contexts here.

Uit deze uitspraak kan worden opgemaakt dat ondanks dat er in het boek geen uitspraak wordt gedaan over het geslacht van de personages, lezers toch zouden kunnen denken dat het een moeder-zoonrelatie betreft. Een reden voor de interpretatie van de ouder als moeder zou kunnen liggen bij het verzorgende karakter van het personage, dat een warm gevoel biedt aan het kind. Tevens kan de onvoorwaardelijke liefde die de ouder voelt voor het kind worden gezien als iets dat kenmerkend is voor de rol van de moeder, die het kind heeft gebaard. Dit is echter een mogelijke interpretatie aan de hand van de analyse uit de blog, en maakt nog niet dat het boek zo door alle lezers zal worden geïnterpreteerd. Zoals het citaat weergeeft kan het verhaal net zo goed om een vader-dochterrelatie gaan, omdat nergens staat aangegeven welk geslacht de dieren hebben. Bovendien kunnen vaders net zo goed een verzorgend karakter kunnen hebben. De misinterpretatie van beide prentenboeken duidt op de moeilijkheidsgraad van het weergeven van genderneutraliteit in kinderboeken, waarbij de intentie om iets op een bepaalde manier af te beelden niet altijd overeenkomt met de manier waarop het wordt geïnterpreteerd, deels vanwege vaststaande patronen in de samenleving.

De verwarring omtrent genderneutrale personages is ook in Zweden hoorbaar. Het uitbrengen van *Kivi och Monsterhund* heeft daar tot zowel positieve als negatieve geluiden geleid. Zo stelde de Zweedse schrijver Jan Guillou in een interview met het tijdschrift *Vice* vast dat het gebruik van ‘hen’ in teksten verwarrend is: “You don’t know if the text is about a

him or a her—and that’s the point of pronouns.” Guillou acht het noodzakelijk om te weten of er naar een jongen of een meisje wordt verwezen in een gesprek of verhaal, om zo miscommunicatie en misinterpretatie te voorkomen. Hetzelfde geldt hier voor het Finse genderneutrale ‘hän’, waarbij men ook niet weet of het een man of vrouw betreft. De reacties op beide boeken laten zien dat het genderneutrale karakter van de tekst en de tekeningen ook tot verwarring kan leiden. Het feit dat de manier waarop de boeken worden gepresenteerd verschilt van de manier waarop ze worden ontvangen en geïnterpreteerd toont aan dat genderneutraliteit in jeugdliteratuur een complex fenomeen is, wat het des te interessanter maakt om het verder te onderzoeken.

Als tegenhanger voor de als genderneutraal bedoelde kinderboeken zullen twee prentenboeken van de Vlaamse schrijver en illustrator Guido van Genechten worden onderzocht op genderspecificiteit. *Een ECHTE jongen* en *Een ECHT meisje* zijn prentenboeken die beide in 2009 zijn uitgegeven, en de kansen die jongens en meisjes hebben in de samenleving aan de hand van verschillende outfits tonen die een bepaald beroep uitdrukken. Deze prentenboeken zijn gekozen omdat ze inspelen op de stereotyperingen die er heersen in de samenleving omtrent de rollen van jongens en meisjes. Zo staat op de boekomslag van *Een ECHT meisje* een ballerina in een roze tutu afgebeeld, terwijl de omslag van *Een ECHTE jongen* een cowboy toont. De afbeeldingen geven weer wat de auteur verwacht dat aantrekkelijk is voor jongens en meisjes om te zien, hoe de maatschappij vindt dat typische jongens en meisjes eruitzien en wat geschikte rollen zijn voor jongens en meisjes. De omslag van *Een ECHTE jongen* laat een stoere jongen zien die graag cowboy wil zijn, terwijl de voorkant van *Een ECHT meisje* een schattig meisje in het roze toont. De afbeeldingen geven de prentenboeken een genderspecifiek karakter, waardoor het aannemelijk is om te stellen dat over het algemeen jongens sneller voor de cowboy zullen kiezen, terwijl meisjes zich meer aangesproken zouden kunnen voelen door het prentenboek met de ballerina op de omslag.

Om de twee types prentenboeken op een systematische manier met elkaar te kunnen vergelijken is het noodzakelijk om verschillende elementen uit de gendertheorie samen te brengen om tot een analyse-instrument te komen. Hierbij is het van belang om te onderzoeken wat het concept gender inhoudt en hoe de representatie van gender in jeugdliteratuur te herkennen is, om zo te kunnen bepalen op welke vlakken genderspecifieke boeken mogelijk kunnen verschillen van de kinderboeken die zijn bedoeld als genderneutraal. In het tweede hoofdstuk zal daarom een algemene definitie van gender worden gevormd met behulp van

onder andere Ann Weatheralls boek *Gender, Language and Discourse* en Georgine Clarsens artikel ‘Feminism and Gender.’ Ook Judith Butlers notie van gender, en de manier waarop dit als een sociaal construct kan worden geïnterpreteerd, zal hierbij aan bod komen, om zo meer inzicht te verwerven in de gendertheorie.

De manieren waarop gender in jeugdliteratuur gerepresenteerd wordt, zullen onder andere worden onderzocht aan de hand van Mia Österlunds artikel ‘Nordic Girlhood Studies. Do we need to get over the Pippi Longstocking complex?’ Hierin worden meerdere kinderboeken naar voren gehaald om verschillende mogelijke voorstellingen van gender te tonen, zoals de weergave van ‘tomboy’-meisjes in prentenboeken. Ook zullen meerdere kinderboeken worden geanalyseerd op basis van genderpresentatie. Astrid Lindgrens *Pippi Langkous* zal in dit verband besproken worden, om aan te tonen op wat voor manieren jeugdliteratuur in het verleden al heeft gebroken met stereotyperingen van gender. Op het gebied van gender was Pippi baanbrekend doordat Astrid Lindgren brak met het beeld van meisjes dat in 1945 gangbaar was. Ook de representatie van genderontwikkelingen in de Nederlandse jeugdliteratuur zal worden onderzocht aan de hand van het boek *Met de poppen gooien* van Guus Kuijer, een boek dat onderdeel is van een verhalenreeks over een meisje genaamd Madelief. Madelief is stoer en weet wat ze wil. Ook zij vertoont dus overeenkomsten met het personage van de ‘tomboy’. Bovendien groeit Madelief op bij haar alleenstaande moeder, wat maakt dat Kuijers boeken bovendien ook breken met het beeld van het traditionele gezin.

Er zijn daarnaast ook normdoorbrekende jongenspersonages opgevoerd, zoals in het eerder genoemde *Ontwerp: Raffi* van Craig Promranz en Margaret Chamberlain. In dit boek wordt gebroken met het stereotype van stoere jongens door middel van de bijzondere hobby van het hoofdpersonage, die normaliter wordt geassocieerd met de interesses van meisjes. Het doel van dit hoofdstuk is om te verduidelijken op wat voor manieren de representatie van gender is te herleiden uit jeugdliteratuur, om zo een contrast te creëren voor de bespreking van genderneutraliteit in kinderboeken.

In het derde hoofdstuk komt het ontstaan en de toepassing van genderneutrale voornaamwoorden aan bod. Door meer inzicht te verwerven de toepassing van genderneutraliteit in talen kan meer duidelijkheid ontstaan over de manier waarop als genderneutraal gepresenteerde boeken zich door middel van taal onderscheiden van genderspecifieke teksten. In het artikel ‘Introducing a gender-neutral pronoun in a natural gender language: the influence of time on attitudes and behavior’ beschrijven de Zweedse

onderzoekers Marie Gustafsson Sendén, Emma Bäck en Anna Lindqvist hoe onze taal is opgebouwd uit zowel genderneutrale als genderspecifieke woorden. Daarbij bespreken ze wat het introduceren van het genderneutrale persoonlijke voornaamwoord ‘hen’ in de Zweedse taal teweegbrengt, omdat het de referentie naar een persoon van wie de sekse onbekend is betreft (3). Ook Linda Wayne pleit voor onzijdige voornaamwoorden om zo discriminatie op basis van geslacht te voorkomen, wat tevens het punt is van het Finse voornaamwoord ‘hän’. Wanneer er in de taal geen onderscheid meer wordt gemaakt tussen mannelijk en vrouwelijk, zal dat volgens haar invloed hebben op de sociale praktijken (89). Op basis van deze theorieën zal het gebruik van genderneutrale voornaamwoorden worden onderzocht in de prentenboeken die worden gepresenteerd als genderneutraal.

Vervolgens zullen in dit hoofdstuk de bevindingen over gender en de representatie ervan worden meegenomen om te komen tot een instrument waarmee zowel genderspecificiteit als -neutraliteit blootgelegd kunnen worden. Wat maakt een boek genderneutraal, ten opzichte van kinderboeken waarin genderspecifieke kenmerken naar voren komen? Op wat voor manier is mannelijkheid/vrouwelijkheid gerepresenteerd in jeugdliteratuur, en houdt genderneutraliteit eenvoudigweg de negatie van typische mannelijke/vrouwelijke kenmerken in? Hier zal het analysemodel worden ingevuld door antwoorden te formuleren, die vervolgens toegepast zullen worden op zowel de als genderneutraal gepresenteerde boeken als op de genderspecifieke kinderboeken.

In het vierde hoofdstuk zullen de prentenboeken *Een ECHT meisje* en *Een ECHTE jongen* worden onderzocht op basis van het analysemodel. Ook bij deze boeken zullen de gedragingen van de personages worden geanalyseerd, waarbij de nadruk zal liggen op de beroepen die worden uitgebeeld. Een belangrijke leidraad om de relatie tussen genderpatronen en beroepskeuzes te beschrijven is het boek *Handbook of Workplace Diversity* van Alison Konrad, Pushkala Prasad en Judith Pringle. Op die manier hoop ik de verschillende houdingen die als mannelijk of vrouwelijk kunnen worden geïnterpreteerd te kunnen onderscheiden van de houdingen die zijn op te maken uit de prentenboeken die als genderneutraal worden neergezet.

In het vijfde hoofdstuk zullen de prentenboeken *Kivi och Monsterhund*, *Call Me Tree*, *No Matter What* en *Goblinheart* worden geanalyseerd op basis van aandachtspunten die zijn vastgelegd in het analysemodel. Hierbij zal de focus komen te liggen op talige aspecten, zoals het gebruik van genderneutrale voornaamwoorden, maar ook op inhoud. Inhoudelijk zal het voornamelijk gaan om de gedragingen van de personages, zoals de relaties en sociale

verhoudingen tussen personen of gedragingen van personages die in lijn lijken te liggen met genderspecifieke kenmerken. Ten slotte zal er worden gekeken naar de illustraties, om te kunnen bepalen of deze verschillen van de eerder besproken prentenboeken.

Hoewel er al enig onderzoek is gedaan naar genderneutraliteit in taal, geldt dit niet voor genderneutraliteit in jeugdliteratuur. Samengevat hoop ik, door de theorieën over gender en genderneutraliteit in de praktijk te brengen in de analyse van enkele kinderboeken, erachter te komen of en op wat voor manieren *Kivi och Monsterhund*, *Call Me Tree*, *No Matter What* en *Goblinheart* zich onderscheiden van *Een ECHTE jongen* en *Een ECHT meisje*. Door de verschillende theorieën omtrent gender en genderneutraliteit te verenigen, zal ik een poging doen om een definitie van genderneutraliteit te vormen, die tegelijk zal dienen als leidraad voor de analyse van de primaire literatuur. Met behulp van dit analyse-instrument zullen vervolgens de betreffende prentenboeken ontleed worden, met als doel een uitspraak te kunnen doen over de manier waarop een prentenboek kan worden geïnterpreteerd als genderneutraal.

1.3. Analysemodel

Vanwege het gebrek aan theorieën over genderneutrale eigenschappen in de secundaire literatuur, zal op basis van de theoretische teksten over gender, genderspecifieke kenmerken in jeugdliteratuur en de normdoorbrekende eigenschappen op het gebied van gender in jeugdliteratuur moeten blijken of er voorspellingen kunnen worden gedaan over wat deze eigenschappen in jeugdboeken zouden kunnen zijn. De genderspecifieke prentenboeken van Van Genechten zullen geanalyseerd worden aan de hand van bestaande theorieën over gender en genderspecifieke literaire kenmerken. Om de overige kinderboeken te kunnen onderzoeken op genderneutraliteit, zal eerst moeten blijken wat de eigenschappen zijn van de genderspecifieke prentenboeken, om vervolgens te kunnen bepalen in hoeverre deze verhalen hier van afwijken. Om erachter te komen hoe genderneutrale eigenschappen van prentenboeken eruit zouden kunnen zien, is een verdieping in gender en genderspecificiteit noodzakelijk. Daarom zal allereerst worden onderzocht of gender te maken heeft met culturele conventies omtrent mannelijkheid en vrouwelijkheid. Vervolgens zal aan de hand van voorbeelden duidelijk worden of in de jeugdliteratuur mannelijkheid over het algemeen wordt gelinkt aan een actieve, stoere en/of sportieve houding, en of vrouwelijkheid zich uit in een passieve, bescheiden en/of creatieve houding. Ook zal uit deze analyse blijken of kleuren als rood en roze met name worden toegepast in de illustraties waarin een meisje wordt

afgebeeld, en of jongens vaker in blauwtinten worden weergegeven. Daarnaast zullen kinderboeken die als gendernormdoorbrekend worden beschouwd, omdat ze de stereotypen zouden omdraaien, worden geanalyseerd. Zijn dit boeken die, in tegenstelling tot de genderspecifieke boeken, mannen als passief of gevoelig voorstellen en vrouwen in een actieve of stoere houding tonen? Tevens zal ook bij deze boeken het kleurgebruik in de illustraties worden onderzocht, waarbij zal worden gekeken of er een alternatief wordt getoond op het kleurgebruik van roze bij meisjes en blauw bij jongens. Ten slotte zullen de boeken die als genderneutraal zijn verschenen worden geanalyseerd. Ervan uitgaande dat het ondermijnen van gendernormen geldt als genderneutraliteit, kan de vraag worden gesteld of genderneutrale kinderboeken teksten zijn waarin mannelijke of vrouwelijke figuren respectievelijk niet uitgesproken actief of passief zijn. Ook zal uit deze analyse blijken of er ‘neutrale’ kleuren zijn toegepast in de illustraties, wat betekent dat het gebruik van de kleur roze bij meisjes en blauw bij jongens is vermeden. Dit zou betekenen dat ook op basis van het kleurgebruik er geen uitspraak kan worden gedaan over het gender. Door de boeken op basis van taalgebruik, inhoud en illustraties te onderzoeken hoop ik er zo achter te komen hoe genderneutraliteit zich uit in jeugdliteratuur.

2. Op wat voor manieren is gender gerepresenteerd in jeugdliteratuur?

In dit hoofdstuk zal worden gekeken naar de verschillende manieren waarop gender is weergegeven in jeugdliteratuur. Allereerst zullen meerdere definities van gender aan bod komen, afkomstig van verschillende theorieën. Vervolgens zal de weergave van gender in jeugdliteratuur worden uitgelegd aan de hand van een aantal voorbeelden. Op die manier hoop ik te kunnen achterhalen of mannelijkheid in jeugdliteratuur over het algemeen wordt gelinkt aan een actieve, stoere of sportieve houding, en of vrouwelijkheid kan worden herkend aan een passieve, bescheiden of creatievere houding. Daarbij zal tevens worden gekeken naar het kleurgebruik bij het afbeelden van jongens en meisjes in illustraties. Vervolgens zullen een aantal kinderboeken worden onderzocht die normdoorbrekend zijn geweest in de manier waarop jongens en meisjes worden neergezet. De nadruk zal hierbij liggen op de vraag hoe deze boeken een andere houding ten opzichte van mannelijkheid en vrouwelijkheid tonen in vergelijking met de kinderboeken die een stereotiepe weergave bieden van mannen en vrouwen. Daarnaast zal het kleurgebruik in de illustraties in acht worden genomen, om zo te kunnen bepalen of er in deze boeken sprake is van een alternatieve verbeelding van jongens en meisjes.

2.1. Gender als culturele conventie

De betekenis van het begrip ‘feminisme’ is inmiddels wereldwijd bekend: een beweging die opkomt voor het wegwerken van ongelijke rechten van de vrouw in de maatschappij. De Westerse beweging ontstond rond 1920 door het streven naar kiesrecht van de vrouw, maar groeide uit tot een sociale beweging die zich inzette voor de emancipatie van de vrouw in het alledaagse leven op het gebied van onder andere seksualiteit en de ongelijkheid tussen man en vrouw in het werkveld (Clarsen, 94).

Tijdens de tweede feministische golf in de jaren 60 werd ook de term ‘gender’ geïntroduceerd, wat in de volksmond vaak een benaming was voor de verschillen tussen man en vrouw (98). Waar eerder het geloof heerste dat de verschillen tussen mannen en vrouwen louter biologisch bepaald waren, en daarmee een onveranderlijk fenomeen vormden dat in het nadeel van de positie van de vrouw werkte, benadrukten verschillende theorieën rondom gender dat hier een sociaal proces aan verbonden was. Deze notie is met name bekend geworden dankzij filosofe Judith Butler met haar artikel ‘Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity’, waarin zij stelt dat gender een ‘performative act’ is (7). Hiermee wordt bedoeld dat gender niet wordt bepaald door hetgeen wat men *is*, door middel van

geslacht, maar door hoe men *doet*. Butler volgde de Franse filosofe en activiste Simone de Beauvoir in haar idee dat gender wordt bepaald door de manier waarop we ons gedragen. Zo stelde Butler in haar artikel 'Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex' dat De Beauvoir geloofde dat gender wordt opgelegd door de maatschappij. Dit betekent dat een vrouw niet een vrouw is, maar een vrouw *wórdt* door de culturele betekenis die de mens hieraan hecht (Butler, 35). Gender werd op die manier niet meer louter gezien als een kwestie van 'zijn'. De Beauvoir maakte een onderscheid tussen sekse en gender, waarbij sekse anatomisch bepaald is, en maakt dat het mannelijke en het vrouwelijke lichaam zich van elkaar onderscheiden, terwijl gender de culturele invulling is die men hieraan geeft. Hierdoor kon volgens De Beauvoir de positie van de vrouw in de maatschappij niet meer worden beschouwd als 'natuurlijk' of biologisch, omdat gender niks te maken heeft met de natuur van de mens. Ook Butler was van mening dat gender een constructie van de maatschappij is, en dat zo een normsysteem kon worden toegeschreven aan lichamen die anatomisch van elkaar verschillen (8). In haar boek *Gender Trouble* stelt ze vast wat het gevolg van een dergelijke culturele wetgeving inhoudt:

When the relevant "culture" that "constructs" gender is understood in terms of such a law or set of laws, then it seems that gender is as determined and fixed as it was under the biology-is-destiny formulation. In such a case, not biology, but culture, becomes identity (8).

Ook Charles Butler beschouwde de scheiding tussen sekse en gender die tijdens de tweede feministische golf in de verf gezet werd als positief. Volgens hem werd zo duidelijk gemaakt hoe gemakkelijk men heeft gesteld dat iets in de natuur van de man of vrouw ligt, waardoor bepaalde rollen of beroepen konden worden toegeschreven aan mannen of vrouwen:

By separating sex and gender feminists were able to establish a conceptual space in which to describe and oppose the system of cultural practices through which patriarchy preserved the association of biological femaleness with those behaviors and attitudes gendered as feminine, and biological maleness with those behaviors deemed masculine. In other words, it allowed for a description of the social construction of gender itself. (5)

Op die manier werd er nieuw licht beschinen op de notie van gender, dat niet meer enkel als een biologisch fenomeen kon worden gezien, maar ook – en misschien zelfs meer - op sociaal gebied bleek te zijn gevormd.

Vandaag de dag is gender nog steeds een veelbesproken onderwerp. Steeds meer overheerst het idee dat het dwingen van mannen en vrouwen om binnen bepaalde genderrollen te passen problematisch is, omdat het leidt tot het idee dat deze genderrollen de maatstaf vormen voor de maatschappij, met stereotypering van de man en de vrouw als gevolg (Lange, 1). Er is nog altijd veel te behalen op dit gebied, omdat ongelijkheid en discriminatie op basis van gender nog steeds plaatsvinden, zo stelt Samidha Pokharel in haar artikel ‘Gender Discrimination: Women Perspective’:

Half of the population of the world consists of women, whose large portion is still discriminated in different phases of life directly or indirectly, though there are some differences in each country, religion, society or ethnicity. (1)

Hoewel er ruimte is vrijgemaakt om een andere blik op gender te werpen, namelijk als menselijke constructie in plaats van als de biologie van de mens, zijn de verhoudingen tussen mannen en vrouwen nog steeds scheef. De erkenning van dit onderscheid maakt de ongelijke gendernormen voor beide seksen niet ongedaan.

2.2. Representatie van gender in jeugdliteratuur

Literatuur speelt een belangrijke rol in het vormen van een visie over gender. De man-vrouwverhoudingen die men tegenkomt in het dagelijks leven representeren niet alleen onze notie van genderpatronen in de maatschappij, maar worden tegelijkertijd ook gevormd door datgene wat we lezen. De Australische kinderboekenschrijfster en onderwijsdeskundige Mem Fox verwoordt dit als volgt in haar artikel ‘Men Who Weep, Boys Who Dance: The Gender Agenda between the Lines in Children’s Literature’:

Everything we read, from sexist advertisements and women’s magazines to romance novels and children’s books, constructs us, makes us who we are, by presenting our image of ourselves as girls and women, as boys and men. (84)

In dit artikel stelt ze de eenzijdige beelden die van jongens en meisjes worden geschetst in kinderboeken ter discussie. Jeugdliteratuur dient volgens haar aan een afspiegeling te zijn van de werkelijkheid, en in realiteit zijn meisjes niet enkel gevoelig en hoeven ook niet alle jongens stoer te zijn. Omdat jeugdliteratuur een grote impact heeft op de manier waarop kinderen een beeld vormen van de wereld, is het van belang dat kinderboeken breken met deze beperkte weergave van mannen en vrouwen (85). Al vanaf de leeftijd van ongeveer dertig maanden gaan kinderen het gebruik van symbolen in prentenboeken herkennen, waardoor ze inzien dat de mensen of dieren die in de boeken worden afgebeeld een afspiegeling vormen van de jongens, meisjes, mannen en vrouwen in de werkelijkheid (Nordfjell). Kinderen begrijpen dat de activiteiten, de lichaamshouding en de manier waarop mannen en vrouwen zich uiten in boeken symbool staan voor het gedrag van mannen en vrouwen in het dagelijks leven. Vanaf de leeftijd van drie jaar zijn de meeste kinderen bewust van het geslacht dat zij, en de kinderen en volwassenen in hun omgeving, bezitten. Zelfs de prentenboeken voor de jongste peuters spelen daarom al een grote rol in de vorming van een beeld over het eigen – en andermans – geslacht.

In Ya-Lun Tsao's artikel 'Gender Issues in Young Children's Literature' wordt de invloed van kinderboeken op ontstane genderpatronen in de samenleving nog eens bevestigd:

[...] literature is one of the homes of gender stereotypes. The books that children read and that are read to them have psycho-social uses at a time when children are continually constructing ideas from information around them and assimilating new knowledge with previous knowledge. (108)

Met de 'psycho-social uses' bedoelt Tsao de rollen en gedragspatronen die kinderen overnemen van personages of gebeurtenissen, waardoor deze kinderboeken van grote invloed zijn op de vorming van de identiteit van kinderen. De gebeurtenissen in kinderboeken hangen een beeld op over hoe de wereld in elkaar steekt. De personages dragen bij aan hun identiteitsvorming doordat ze een beeld schetsen van de vrouw of man die ze later zouden kunnen worden. Hierdoor is de manier waarop deze personages worden afgebeeld van grote betekenis (108-109).

Hoewel kinderboekenschrijvers tegenwoordig steeds bewuster omgaan met de weergave van jongens en meisjes, en de verhoudingen onderling, was dit vroeger nog niet het geval. In het verleden werden de vrouwelijke personages vaak als passief neergezet, in een

veilige en vertrouwde setting, terwijl de mannelijke protagonist op zoek was naar avontuur, en daarmee een veel actievere rol innam (84). Dit is onder andere duidelijk te zien in de adolescentenliteratuur uit de eerste helft van de twintigste eeuw, toen er een onderscheid ontstond tussen jongens- en meisjesboeken (Ghesquière, Van Lierop-Debrauwer, Joosen, 387). De tweedeling tussen jongens- en meisjesboeken kan als een afspiegeling worden gezien van het onderscheid dat heerste tussen mannen en vrouwen in de samenleving. Jeugdromans met een mannelijk hoofdpersonage betroffen vaak avonturenverhalen met een reismotief. Meisjesboeken werden voornamelijk ingezet om een voorbeeld voor jonge vrouwen neer te zetten, zodat ze leerden hoe hun positie in de maatschappij, het huwelijk en in het gezin er uit zou gaan zien, zo stelt Helma van Lierop-Debrauwer in haar artikel 'Normen en waarden in meisjesliteratuur. De (her)waardering van een genre' (98). Dit hield in dat het vrouwelijke hoofdpersonage zich afhankelijk opstelde ten opzichte van haar man, en karaktereigenschappen bezat die wezen op emotionaliteit en passiviteit (99). Hoewel het vrouwelijke hoofdpersonage wel een 'tijdelijke periode van onaangepastheid' mocht doormaken, diende zij aan het einde van het verhaal weer terug te keren naar haar aangepaste manier van leven. In deze periode van onaangepastheid werd volgens Van Lierop-Debrauwer vaak het 'tomboy' personage geïntroduceerd, dat slechts een tijdelijke onderbreking vormde van het welgemanierde gedrag van het meisje. Aan het slot van het verhaal diende de vrouwelijke protagonist altijd weer tot inkeer te komen en terug te keren naar de eerste situatie, waarbij ze de neigingen tot rebellie achter zich liet.

Niet alleen adolescentenromans hebben de nadruk gelegd op de dichotomie tussen man en vrouw. Veel prentenboeken hebben in het verleden net zo goed een eenzijdig beeld opgehangen van de twee seksen. In haar boek *Gender Bias in Children's Picture Books: A Look At Teachers' Choice of Literature* haalt May Narahara een onderzoek aan waaruit is gebleken dat prentenboeken die tussen de jaren 40 en 60 zijn uitgegeven vrouwelijke personages als passief en immobiel weergaven ten opzichte van het actieve en mobiele mannelijke personage (4-5). Stereotyperingen op basis van gender blijken zo in verschillende vormen van jeugdliteratuur voor te komen.

Volgens Tsao worden ook tegenwoordig vrouwelijke personages nog vaak neergezet als passief ten opzichte van de man: "[...] males predominated in situations with active mastery themes, such as cleverness and adventure, while females predominated in situations with "second-sex" themes, such as passivity and victimization" (111). Niet alleen worden sociale gedragingen dus opgelegd aan mensen ten gevolge van hun geslacht, zoals al eerder bleek

uit de theorie van De Beauvoir, maar ook is er een hiërarchie in genderrollen te herkennen. Naast dat ideeën rondom gender bepalen dat mannen en vrouwen zich verschillend van elkaar gedragen, maakt het ook dat vrouwen als een ‘tweede sekse’ worden gezien. In kinderboeken vertaalt zich dit in een passieve en machteloze houding ten opzichte van het heroïsche mannelijke personage. Tsao haalt tevens een onderzoek van Tumer-Bowker aan, die heeft aangetoond dat de meeste beschrijvingen over vrouwelijke personages woorden als ‘mooi’, ‘angstig’ en ‘waardeloos’ bevatten, terwijl op mannelijke personages bijvoeglijke naamwoorden als ‘groot’, ‘gruwelijk’ en ‘woest’ worden toegepast. Daarnaast bleek uit datzelfde onderzoek dat vrouwelijke personages minder voorkomen in illustraties of titels dan hun mannelijke tegenspelers. Ann Weatherall stelt bovendien in haar boek *Gender, Language and Discourse* (2002) dat onderzoek heeft uitgewezen dat kinderboeken met name op een mannelijk publiek zijn gericht, waardoor kinderen het gevoel zouden kunnen krijgen dat de aanwezigheid van mannen in de maatschappij meer van belang zou zijn dan die van vrouwen (15). De bevindingen over de hiërarchie van genderrollen in jeugdliteratuur, die aantonen dat er een mannelijke normativiteit heerst waarbij de vrouw als tweede sekse wordt beschouwd, laten zien dat kinderen vandaag de dag nog altijd een eenzijdig beeld van mannen en vrouwen te zien krijgen aan de hand van de boeken die ze lezen.

De houdingen waarin jongens en meisjes worden weergegeven in kinderboeken spelen dus een grote rol in het ontstaan van vaststaande ideeën rondom man- en vrouw-zijn bij de lezers. Stereotyperingen op basis van gender kunnen echter ook op andere manieren worden ontdekt in literatuur. Zo kan een eenzijdige weergave van beroepen bij louter mannen of vrouwen leiden tot de interpretatie dat er beroepen zijn die slechts bij één van de twee zouden passen. In *Handbook of Workplace Diversity* (2006) stellen Alison Konrad, Pushkala Prasad en Judith Pringle dat er door de jaren heen, door verwachtingen omtrent gender, mannen- en vrouwenberoepen zijn ontstaan: “The structuring of organizations along gender lines also takes place through the gender typing of jobs: the construction of masculine or feminine connotations of jobs and the accompanying norms of who is suitable to fulfill that job.” (287). Hierbij geven ze als voorbeeld dat vrouwen eerder in een kinderopvang zullen werken, terwijl functies in de bouw met name door mannen worden opgenomen (286). Daarnaast hebben mannen vaker een leidende ofwel managende rol dan vrouwen (283).

Volgens Tsao is het presenteren van eenzijdige beelden van mannen en vrouwen in jeugdliteratuur gevaarlijk voor kinderen die volop in ontwikkeling zijn, omdat zij zich naar deze voorbeelden kunnen gaan gedragen: “For young children, picture books are important

because they provide role models for children in defining standards for feminine and masculine behavior” (112). Wanneer ze in aanmerking komen met deze genderpatronen, kunnen kinderen opgroeien met het idee dat er inderdaad zoiets is als een mannen- of vrouwenberoep, en kunnen deze gevestigde gendernormen nog lange tijd blijven voortbestaan. Ook Fox (1993) uit zich sceptisch over de manier waarop kinderen hun kansen zien weergegeven in kinderboeken:

Girls can do anything, or so we are told. They can be anything. They can feel anything. Why is it, then, that in children’s literature they are still portrayed more often than not as acted upon rather than active? As nurturers rather than adventurers?
(84)

Deze uitspraak toont dat de patronen die eerder werden herkend in de jongens- en meisjesboeken uit de twintigste eeuw nog steeds voortbestaan in de kinderboeken van nu: mannen worden nog altijd neergezet als de avonturiers, terwijl vrouwen worden gezien als de verzorgers voor het gezin. Maar ook mannen kunnen volgens Fox door deze stereotyperingen beperkingen ervaren: “Why is it that ballet dancing and painting are seen as less fit occupations for them than being machine gunners, for example, or baseball players?” (85) De verwachtingen die van mannen en vrouwen heersen in de samenleving leiden ertoe dat men het gevoel heeft ernaar te moeten gedragen. In hoofdstuk vier zal dit fenomeen aan de hand van Guido van Genechtens *Een ECHTE jongen* en *Een ECHT meisje* verder worden uitgediept.

Niet alleen het tekstuele aspect van kinderboeken kan ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid naar voren brengen. In prentenboeken kunnen illustraties net zo goed bepaalde gendernormen weerspiegelen. Op de Noorse website ‘Genustest’ laat socioloog Ole Nordfjell zien hoe kinderen aan de hand van prentenboeken relaties leggen tussen de afbeelding en datgene waar het naar verwijst:

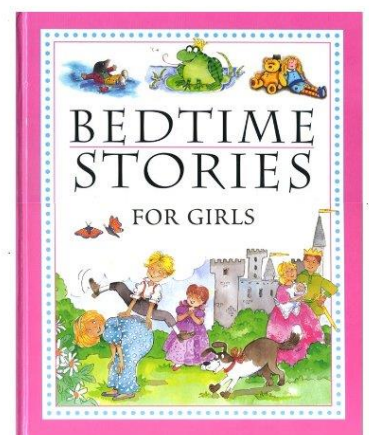
Already as an infant the child starts to organise the world according to gender, what is masculine, what is feminine, what is for both genders. In navigating, sorting the world and finding its place, the child is exposed to a number of symbols and narratives. Here are a few examples: colour symbolism (what does the colour pink mean?), dress codes (who wears a dress?), vocations (who drives a bus?).

Wanneer kinderen bepaalde kleuren of symbolen vaak in verband zien met een narratief dat een jongen of meisje betreft, kunnen ze op basis daarvan bepalen of die kleuren en symbolen als masculien of feminien kunnen worden beschouwd. Zo zal het de meeste lezers van kinderboeken niet ontgaan zijn dat meisjes vaak in de kleur roze zijn weergegeven, en jongens in het blauw. Dit geeft Nordfjell ook in zijn onderzoek aan: “Colours such as pink and blue have gendered associations [...]. Pink and light blue often signal a gender dichotomy between feminine and masculine [...].” In het artikel ‘Sex differences in response to children’s toys in nonhuman primates (*Cercopithecus aethiops sabaeus*)’ (2002) geven Gerianne Alexander en Melissa Hines weer op wat voor manieren de voorkeur voor speelgoed wordt bepaald door gender. Ze stellen: “Consistent with this female color preference, girls are also more likely than boys to prefer warmer colors (i.e., pink and red) to cooler colors (i.e., blue and green)” (474-475). Op deze voorkeur wordt ingespeeld door vrouwelijke personages in de kleuren roze of rood af te beelden, terwijl jongens vaak in blauwe kleuren worden weergegeven (Nordfjell). Een dergelijke representatie van jongens en meisjes in jeugdliteratuur kan tot een eenzijdig beeld van mannelijke en vrouwelijke personages leiden, waarin meisjes houden van roze en jongens de voorkeur geven aan blauwe kleuren.

In de volgende alinea’s zullen een aantal voorbeelden volgen van genderrepresentaties in kinderboeken. Daarbij zullen eerst de boeken aan bod komen die vaststaande ideeën omtrent dit onderwerp bevestigen, waarna vervolgens boeken die een andere kijk op gender werpen zullen worden aangehaald. Zo kan een beeld worden gevormd van de verschillende manieren waarop jeugdliteratuur gender kan weergeven.

2.3. Voorbeelden van genderrepresentaties in jeugdliteratuur

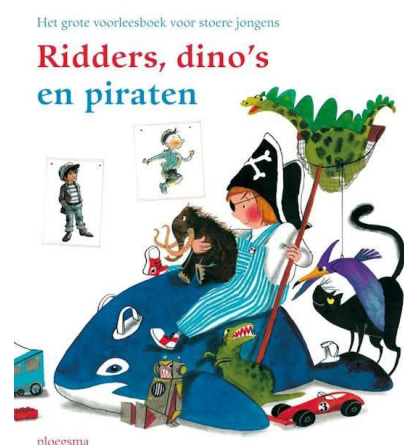
In veel hedendaagse prentenboeken wordt er een onderscheid gemaakt tussen jongens en meisjes, wat vaak te zien is aan het publiek dat wordt aangesproken. Het boek *Bedtime Stories for Girls* van Derek Hall, Alison Morris en Louisa Somerville is hier een voorbeeld van. Het boek werd in 2006 uitgegeven door Parragon Books. Het is een verhalenbundel die bestaat uit verschillende sprookjes, waarin voornamelijk prinsessen de hoofdrol hebben. De sprookjes over Rapunzel, Sneeuwwitje en Assepoester worden alleen al door de titel van het boek (dat in de Nederlandse vertaling *Verhalen voor meisjes* luidt) voorgesteld als verhalen die zijn bedoeld voor meisjes. Het boek bestaat voornamelijk uit sprookjes met een vrouwelijk

hoofdpersonage, en vrijwel allemaal eindigen ze in een trouwerij met een prins, zoals duidelijk wordt aan het einde van ‘Assepoester’: “De bediende bracht Assepoester naar het paleis en toen de prins haar zag, vroeg hij haar meteen of ze met hem wilde trouwen” (Hall, 81). Sneeuwwitje ontwaakt uit de dood wanneer de prins haar meeneemt en struikelt, zodat het stukje appel, dat vastzat in haar keel, eruit vliegt (53). De vrouwelijke hoofdpersonages worden op die manier passiever neergezet dan de mannelijke personages, aangezien het de prinsen zijn die de prinsessen moeten redden. Tsao’s vaststelling over het feit dat vrouwen in jeugdliteratuur vaak in de slachtofferrol worden geplaatst lijkt hiermee overeen te komen (111). Bovendien bepalen de prinsen vervolgens of ze voor de rest van hun leven samen blijven door middel van een huwelijk, wat de passiviteit van de vrouwelijke personages bevestigt.

Het boek spreekt met de titel en de omslag een duidelijk publiek aan. Op de omslag staan prinsessen afgebeeld in roze en paarse jurken, in dezelfde kleuren als het kader om de titel. Veel van de figuren die op de omslag te zien zijn, lijken in het teken te staan van het prinsessenbestaan, zoals de kikker met de kroon op zijn hoofd, als representatie voor de prins die weer mens moet zien te worden door de kus van een prinses. De prinses die helemaal rechts staat afgebeeld kijkt met een verliefde blik naar de prins en heeft een baby in haar handen. Op de achtergrond staat een kasteel afgebeeld. Vrijwel alles lijkt in het teken te staan van de liefde voor de man en de droom van het stichten van een gezin. Het boek spreekt nadrukkelijk een vrouwelijk publiek aan, en de vrouwelijke personages in de verschillende verhalen tonen een passievere houding dan de mannelijke personages. Het boek richt zich nauwelijks op mannelijke lezers, en toont een beeld aan de vrouwelijke lezers over de manier waarop men verwacht dat vrouwen zich gedragen ten opzichte van mannen. Hiermee wordt het mannelijke als norm gevestigd, en ontstaat er een genderhiërarchie, die al eerder in de theorie werd vastgesteld.

Uitgeverij Ploegsma heeft in 2010 de verhalenbundel *Ridders, dino's en piraten; het grote voorleesboek voor stoere jongens* uitgegeven. Op de omslag staan meerdere jongens afgebeeld, aangekleed als piraten, omgeven door auto's, dinosaurussen en andere dieren. In dit boek worden verhalen over ridders, dinosaurussen en piraten gekoppeld aan een mannelijk publiek en wordt het idee dat een meisje een dergelijk onderwerp interessant zou kunnen vinden uitgesloten. Tevens benadrukken de titel en de omslag dat van jongens wordt verwacht dat ze stoer (willen) zijn. Door het woord ‘stoer’ in de titel te combineren met

afbeeldingen van piraten, ridders en dinosaurussen, lijkt ook dit boek Tsao's idee over stereotyperingen van mannen en vrouwen in kinderboeken te bevestigen. Tsao haalde namelijk het onderzoek van Tumer-Bowker aan waarin werd aangetoond dat woorden als 'groot', 'gruwelijk' en 'woest' het meest werden toegepast op mannelijke personages (111). Door illustraties op te nemen van dinosaurussen, die groot, en in veel verhalen ook gruwelijk zijn, piraten die vaak als woest worden beschouwd, en ridders die dapper zijn, speelt het boek in op de stereotypering van de man.

Ook zijn er kinderboekenauteurs die eenzelfde soort boek uitgeven waar ze twee verschillende versies van maken; een voor jongens en een voor meisjes. Zo heeft Stephanie Hinton in 2014 een *Zoekboek voor meisjes* en een *Zoekboek voor jongens* geschreven. Ook hier is de omslag van het boek dat bedoeld is voor meisjes voornamelijk roze van kleur, met meisjes in prinsessenjurken en tutu's op de omslag. Het zoekboek dat bedoeld is voor jongens toont daarentegen jongens op de omslag in cowboy- en piraten-outfits. Door een boek in twee vormen uit te geven die bedoeld zijn voor een verschillend publiek, en gebruik te maken stereotiepe kenmerken, bevestigt de auteur de bestaande genderpatronen. Het boek spreekt hiermee uit, samen met de vorige twee besproken kinderboeken, dat bepaalde interesses en hobby's gekoppeld zijn aan gender.

2.4. Normdoorbreekende representaties van gender in jeugdliteratuur

De afgelopen jaren hebben er wel degelijk uitzonderingen plaatsgevonden op het gebied van gender in jeugdliteratuur. In 2014 is er een campagne door ouders opgericht, genaamd 'Let Books Be Books'. Hierbij werd gepleit voor het achterwege laten van dergelijke etiketten als 'voor jongens' en 'voor meisjes' ('for boys' en 'for girls'). Waar deze actie al eerder bestond voor speelgoed ('Let Toys Be Toys'), bleek ook eenzelfde soort campagne voor kinderboeken gewenst. Verschillende uitgeverijen hebben hierop gereageerd door de etiketten achterwege te

laten. Niet alleen Parragon Books, maar ook uitgeverijen als Buster Books, Scholastic, Egmont en Ladybird Books zijn volgens de website van Let Books Be Books deze trend gaan volgen, en delen dergelijke stempels niet meer uit aan kinderboeken.

Toch bestaan er al langer kinderboeken die opzettelijk breken met stereotiepe genderpatronen. Hieronder volgen een aantal voorbeelden, zoals *Mini Mia and Her Darling Uncle*, *Pippi Langkous*, *Made by Raffi* en *Met de poppen gooien*. Omdat Zweden relatief hoog scoort op het aantal gendernormdoorbreekende kinderboeken, zijn de eerste twee kinderboeken Zweeds. *Pippi Langkous* is een belangrijk voorbeeld, omdat het een bewijs vormt voor het feit dat ook oudere kinderboeken vooruitstrevend zijn geweest in alternatieve representaties van meisjes. Naast de Zweedse boeken zullen ook *Made By Raffi* (Amerikaans) en de Nederlandse *Met de poppen gooien* worden besproken, om aan te kunnen tonen dat ook hier bewustwording heeft plaatsgevonden op het gebied van genderweergaven in de jeugdliteratuur. Tevens is deze selectie van boeken gemaakt om kinderboeken te tonen die zowel een alternatief beeld van zowel meisjes als jongens weergeven. De verhalen laten zien op welke manieren genderstereotiepe beelden van jongens en meisjes kunnen worden doorbroken.

Lydia Kokkola en Mia Österlund hebben onderzoek gedaan naar de prentenboeken van de Zweedse schrijfster en illustratrice Pija Lindenbaum, waarin zij de stereotypering van jongens en meisjes ter discussie stelt. Hoewel Lindenbaum in haar prentenboek *Mini Mia and Her Darling Uncle* (2007) voor het vrouwelijke hoofdpersonage Ella heeft gekozen, kan haar gedrag vaak worden geïnterpreteerd als typisch mannelijk, aldus Kokkola en Österlund (80). Ella houdt van voetbal, draagt sportieve kleding en is blij wanneer ze een dode slang in een glazen pot als cadeau krijgt. Door te tonen dat meisjes ook hobby's kunnen hebben die in eerste instantie worden verwacht bij een jongen, breekt het prentenboek met de gangbare representatie van meisjes in kinderboeken. Ella is een 'tomboy' personage, wat Michelle Ann Abate in haar boek *Tomboys* uitlegt als de weergave van een meisje dat gedrag vertoont dat voornamelijk met jongens wordt geassocieerd (15).

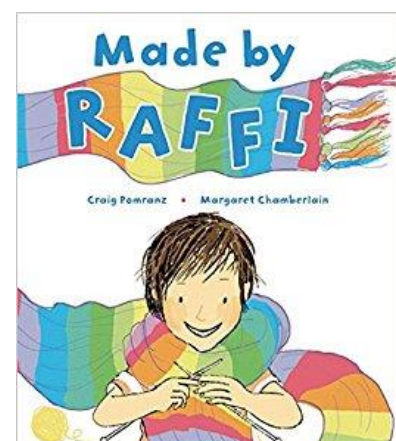
Een ander duidelijk voorbeeld waarin wordt ingegaan tegen het clichébeeld van meisjes is *Pippi Langkous* van de Zweedse schrijfster Astrid Lindgren. Opvallend aan dit jeugdboek is dat het al in 1945 werd uitgegeven, in een tijd waarin de rollen voor meisjes en jongens nog duidelijk vastlagen, waardoor de weergave van dit meisje destijds al helemaal als vernieuwend kon worden beschouwd. Pippi is een meisje dat in haar eentje in Villa Kakelbont gaat wonen, met een paard op haar veranda en een aapje genaamd Meneer Nielson. Ze is

nooit bang, vindt het niet erg om vies te worden en is ijzersterk, wat maakt dat ze geen doorsnee meisje is. In Mia Österlunds artikel ‘Nordic Girlhood Studies. Do we need to get over the Pippi Longstocking complex?’ wordt de veelzijdigheid van het personage benadrukt: “Pippi has been called ‘a super child, an alpha girl, a power princess, a witch, a punker, a feminist icon, a crossover-figure’” (36). De manier waarop Pippi initiatief toont, en daarmee een actieve houding laat zien die met name in die tijd onconventioneel was voor meisjes, bevestigt dat ze een sterke heldfiguur is: “[...] driven by her agency, [Pippi] creates her own life by herself, just as she wants it to be” (35). In tegenstelling tot de gangbare weergave van passiviteit voor meisjes in jeugdliteratuur, toont Pippi juist veel initiatief door continu het heft in eigen handen te nemen. Pippi kan op die manier, net als Ella, als een ‘tomboy’ personage worden gezien. Waar ‘stoer’ gedrag voornamelijk bij mannelijke personages in kinderboeken is terug te vinden, toont het verhaal van *Pippi Langkous* dat dit niet noodzakelijk het geval hoeft te zijn. Pippi is zo sterk dat ze iedere jongen of man aankan, waardoor het boek breekt met verwachte genderpatronen in kinderboeken. Dit is onder andere terug te zien in de manier waarop ze de agenten, die haar in een kindertehuis willen stoppen, en de dieven, die van plan zijn haar geld te stelen, te slim af is (Lindgren, 20, 50). In het hoofdstuk ‘Pippi gaat naar het circus’ kan ze zelfs Adolf aan, de sterkste man ter wereld die nog nooit in zijn leven overwonnen is (46). Pippi reageert op het voorstel om Adolf uit te dagen met de uitspraak dat zij hem wel aankan, en wanneer Anneke haar vertelt dat ze dat niet kan omdat dit de sterkste man van de wereld zou zijn, antwoordt Pippi: “‘Ja mán,’ zei Pippi, ‘maar ik ben het sterkste meisje ter wereld’” (47). Haar zelfvertrouwen en haar kracht maken Pippi een bijzonder kind dat afwijkt van de manier waarop meisjes over het algemeen worden afgebeeld in kinderboeken.

Ook past *Pippi Langkous* niet in het genre van het meisjesboek, waarin zich een tijdelijke fase van rebellie voordoet, maar waar aan het eind van het verhaal het vrouwelijke personage weer tot inzicht komt (Van Lierop-Debrauwer, 99). In het geval van Pippi is er van een dergelijke tijdelijkheid geen sprake; Pippi blijft door het verhaal heen hetzelfde subversieve gedrag vertonen, en aan het einde is ze nog steeds hetzelfde ‘vreemde’ meisje dat zich van niemand wat aantrekt. In het geval van Lindgrens boek is het eerder haar omgeving die zich aanpast aan Pippi, in plaats van andersom. Op die manier wijkt de tekst af van het genre meisjesboeken en het stereotiepe beeld van meisjes dat in veel kinderboeken is terug te vinden. Hetzelfde kan worden gezegd van Ella in *Mini Mia and Her Darling Uncle*; ook zij is aan het einde van het verhaal nog hetzelfde stoere meisje als aan het begin.

Made by Raffi van Craig Promranz en Margaret Chamberlain past in het rijtje van *Mini Mia and Her Darling Uncle* en *Pippi Langkous*, alleen draait het boek de rollen net om. Niet een stoer meisje, maar een gevoelige en creatieve jongen krijgt in dit kinderboek de aandacht. Doordat het mannelijke hoofdpersoon interesse heeft in een hobby die over het algemeen geassocieerd wordt met meisjes, laat het boek een ander beeld van opgroeiende jongens zien. Raffi houdt van breien, terwijl de rest van de jongens in zijn klasgenoten liever voetbalt. Waar voetbal een spel is waar veel actie in zit, is breien vaak een rustigere activiteit. Er wordt gebroken met het stereotiepe beeld van de sportieve jongen en het creatieve meisje, door te tonen dat jongens ook artistiek kunnen zijn. Het boek gaat bewust in tegen genderpatronen wanneer Raffi aan zijn moeder vraagt waarom hij andere interesses heeft dan de jongens uit zijn klas: “Mum? Am I strange or weird? Why do I like to sing and draw and knit? Do you think I’m... girly?”. Hiermee geeft het boek aan dat zingen, tekenen en breien hobby’s zijn die met meisjes worden geassocieerd, omdat Raffi denkt dat hij door zijn voorkeur voor deze activiteiten meisjesachtig is. Wanneer zijn moeder hem vertelt dat dit niet het geval is, en dat hij gewoon Raffi is, gaat het boek in tegen deze gendernormen en laat het zien dat deze hobby’s voor iedereen toegankelijk zouden moeten zijn. Het stelt het arbitraire karakter van de conventies aan de kaak.

Tevens is het kleurgebruik in *Made by Raffi* opvallend. Zo staat Raffi op de omslag afgebeeld met om zijn nek een lange sjaal, die hij aan het breien is. De sjaal is niet in één kleur weergegeven, maar toont alle kleuren van de regenboog. Het feit dat er voor een combinatie van verschillende kleuren is gekozen voor de omslag geeft aan dat het boek voor ieder kind geschikt is, omdat er niet enkel een kleur wordt afgebeeld die men vaak met jongens of meisjes associeert. Ook de illustraties in het verhaal lijken dit idee te bevestigen, doordat Raffi een blauw vest draagt met een rode broek. Al eerder bleek aan de hand van het artikel van Gerianne Alexander en Melissa Hines dat meisjes vaak de voorkeur geven aan warme kleuren, terwijl jongens liever koelere tinten zouden zien (474). Door Raffi een blauw vest te geven, een kleur die jongens eerder zou aanspreken, en een rode broek, die de aandacht van meisjes sneller zou trekken, toont het boek dat het zowel jongens als meisjes wil aanspreken, en ligt de focus niet louter op één van de twee. Het boek bewijst hiermee gendernormen op twee manieren te ontcrachten. Enerzijds wordt er een mannelijk hoofdpersoon weergegeven dat niet in de verwachte actieve houding wordt neergezet, maar veeleer een rustig en creatief karakter bezit. Anderzijds is het boek normdoorbekend door het

kleurgebruik, omdat er niet enkel kleuren worden gebruikt die men associeert met jongens of meisjes.

De verhalen over Madelief van Guus Kuijer laten zien dat ook in Nederland kinderboeken zijn verschenen die een ander beeld tonen van de verhouding tussen man en vrouw. Madelief is een meisje met gescheiden ouders en groeit op bij haar moeder. De afwezigheid van haar vader lijkt haar niet te deren en ze heeft een goede band met haar opa. In *Met de poppen gooien*, één van de boeken over het leven van Madelief, heeft ze een conversatie met een vriendinnetje, die stelt dat ze later graag een sterke man zou willen hebben, waarop Madelief reageert: “‘Nou, ik neem geen man hoor,’ zegt Madelief. ‘Mij niet gezien. Dan moet je altijd afwassen. Mijn moeder heeft er ook geen’” (12). Deze uitspraak geeft weer hoe Madelief zich afzet tegen ideeën die er heersen over de relaties tussen mannen en vrouwen. Ze wil geen ondergeschikte positie krijgen in een relatie met een man, en haalt daarmee een beeld aan van traditionele gezinnen. Madelief toont hiermee aan goed te weten wat ze wil, en een grote mate van ‘agency’ te beogen voor de toekomst. In tegenstelling tot de prinsessen in *Bedtime Stories for Girls* stelt Madelief zich niet afhankelijk op van mannen, omdat ze een echtgenoot niet als noodzakelijk ziet.

2.5. Samengevat: genderspecifieke en gendernormdoorbreekende kinderboeken

Op basis van het voorafgaande kan worden gesteld dat gender een culturele constructie is van de mens, die gebaseerd is op biologische verschillen als gevolg van verschillende seksen. In de jeugdliteratuur is er een verschil aan te wijzen tussen de weergave van mannelijke en vrouwelijke personages, waarbij mannen vaker als actief, stoer of sportief worden gekarakteriseerd terwijl vrouwen vaker in een passieve, bescheiden of creatieve houding worden weergegeven. Ten slotte kan worden gesteld dat kinderboeken die gendernormen doorbreken deze weergave van mannen en vrouwen vaak omdraaien, waarbij het mannelijke personage in een passieve ofwel gevoelige houding wordt weergegeven, terwijl de vrouwelijke personages in een actieve ofwel stoere houding worden getoond. Deze alternatieve weergave van mannen en vrouwen staat nog niet gelijk aan het streven naar genderneutraliteit. De ondermijning en omkering van de geijkte patronen legt de gevestigde relaties en de waardeverhouding ertussen bloot en bekritiseert ze. Zo kan ze een rol spelen in het bepleiten van gendergelijkheid. In hoofdstuk vijf zal blijken of de verhalen die in dit hoofdstuk zijn besproken verschillen van de kinderboeken die genderneutraal pretenderen te

zijn. Daarvoor dient eerst in het volgende hoofdstuk te worden ingegaan op datgene wat men interpreteert als genderneutraal in taal, opvoeding en literatuur.

3. Naar een definitie van genderneutraliteit

In dit hoofdstuk zal het gebruik van het Zweedse genderneutrale voornaamwoord ‘hen’ onder de loep worden genomen, om er zo achter te kunnen komen wat het introduceren van een genderneutraal voornaamwoord teweeg kan brengen in de taal en de literatuur. Waar in het vorige hoofdstuk de nadruk lag op de representaties van gender in jeugdliteratuur, en de manieren waarop deze representatie normdoorbrekend kan zijn wanneer er een ander beeld van de man of vrouw wordt weergegeven op het gebied van houding en kleurgebruik, gaat het in dit hoofdstuk om de manier waarop genderneutraliteit kan worden geïntroduceerd in taal en opvoeding.

3.1. Een genderneutraal voornaamwoord

Het Zweedse genderneutrale voornaamwoord ‘hen’ verscheen in 2012 voor het eerst in het kinderboek *Kivi och Monsterhund*. In 2015 werd het woord toegevoegd aan SAOL (Swedish Academy Glossary), dat de norm vormt voor de Zweedse taal (Sendén, 2). In het artikel ‘Introducing a gender-neutral pronoun in a natural gender language: the influence of time on attitudes and behavior’ bespreken Marie Gustafsson Sendén, Emma Bäck en Anna Lindqvist de redenen waarom een onzijdig persoonlijk voornaamwoord zou moeten worden ingezet. Het kan bijvoorbeeld worden gebruikt wanneer het geslacht van een persoon onbekend of irrelevant is. Linda Wayne stelt in haar artikel ‘Neutral Pronouns. A Modest Proposal Whose Time Has Come’ dat een verwijzing naar het mannelijke ‘hij’ over het algemeen als een neutraal woord wordt gebruikt, dat zowel voor mannen als vrouwen kan gelden. Een genderneutraal vervanging hiervoor zou deze mannelijke normativiteit kunnen tegengaan. Ook is het woord bruikbaar wanneer men zichzelf buiten de genderdichotomie wil plaatsen, bijvoorbeeld in het geval van transgenders die zich niet kunnen identificeren met ‘hij’ of ‘zij’ (1). Verder lijkt het woord erg op het Finse genderneutrale voornaamwoord ‘hän’, aangezien beide woorden worden ingezet om personen ongeacht hun gender aan te duiden, alleen is het Fins een taal waarin helemaal geen gender wordt aangeduid in de derde persoon, terwijl dit in het Zweeds wel het geval is. Toch is het non-binaire woord niet simpelweg een vervanging voor ‘hij’ of ‘zij’:

“Hen” is not meant to replace “he” and “she”, supporters argue. Instead, it allows

speakers to refer to a person without having to mention the gender if they don't know it, if the person is transgender, or if the information is considered irrelevant. (Bas-Wohlert)

Het gebruik van het genderneutrale voornaamwoord lijkt op die manier niet enkel een alternatief te vormen voor bestaande persoonlijke voornaamwoorden, maar voegt tevens iets toe in situaties waarin het gender onbekend of irrelevant is. Hierdoor neemt de diversiteit in de Zweedse taal toe, en kan het als inclusiever worden beschouwd.

Sendén, Bäck en Lindqvist stellen dat er twee soorten talen zijn die van elkaar te onderscheiden zijn wat betreft de verwijzing naar mannelijke of vrouwelijke woorden: 'balancing/feminization' en 'neutralization' (2). Tot de eerste categorie behoren onder andere Duits en Frans; talen waarin een verwijzing naar het geslacht vaak is af te lezen aan zelfstandige naamwoorden die zowel een mannelijke als een vrouwelijke vorm kennen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het Duitse woord 'leraar', dat als 'Lehrer' (mannelijk) of 'Lehrerin' (vrouwelijk) vertaald wordt. Neutralisatie vindt vooral plaats in talen als Engels, Zweeds en Noors, omdat hier de voorkeur wordt gegeven aan non-binaire vormen. Dit is bijvoorbeeld te zien aan het Engelse woord 'humankind' dat een onzijdige variant is van het woord 'mankind'. Toch stelt Ann Weatherall dat er in de Engelse taal nog veel bewijs van de ontkenning van de aanwezigheid van de vrouw is terug te vinden. Voorbeelden hiervan zijn woorden als 'chairman', 'helmsman' en 'fireman'; woorden die refereren naar personen wiens gender onbekend is terwijl ze een mannelijke grammaticale vorm kennen (14). Ook hier blijkt dat de mannelijke normativiteit is ingebed in de taal. Dit benadrukt nog eens het belang van een bewustwording van de aanwezigheid van gender in talen. In de Engelse taal wordt tevens het woord 'they' ingezet als een genderneutraal persoonlijk voornaamwoord, dat een vervanging is voor 'he' en 'she'. Ook de vervoegingen 'them' en 'their' kunnen hier in een enkelvoudige vorm worden ingezet. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat 'they', net als Engelse woorden als 'person' en 'human', over het algemeen alsnog als een verwijzing naar mannen worden geïnterpreteerd (2). Volgens Sendén, Bäck en Lindqvist zou het om die reden verstandiger zijn om met een compleet nieuw woord te komen, dat nog geen andere betekenis kent, om zo te kunnen verwijzen naar een persoon van wie het gender onbekend is.

Het genderneutrale persoonlijke voornaamwoord 'hen' heeft zowel positieve als negatieve geluiden uitgelokt. Tegenstanders stelden dat kinderen in de war zouden kunnen raken wat betreft hun gender wanneer ze enkel onzijdige woorden zouden horen (2).

Daarnaast stellen ze dat gender (dus een jongen of een meisje zijn) iets is om trots op te zijn. Bovendien zien veel mensen het nut er niet van in. Zo denkt journalist Elise Claesson dat het Zweedse woord maar overbodig is: “There’s almost nothing left to do in the field of gender equality, so people are suggesting increasingly strange ideas” (Bas-Wohlert). Voorstanders zijn echter van mening dat wanneer de taal meer genderneutraal zou zijn, minder mensen het gevoel zouden hebben dat ze worden buitengesloten. De taal zou zo inclusiever worden, wat al eerder bleek aan de hand van de theorie van Sendén, Bäck en Lindqvist. Anders Wallner, lid van een groene politieke partij in Zweden, stelt: “It’s a modern way of writing in texts where you don’t need to specify gender, which happens quite a lot” (Bas-Wohlert). In een artikel in *The Sydney Morning Herald* stelt de Zweedse feministische blogger Lady Dahmer: “Children have a strong need to fit in, not stand out. When they see what is ‘right’ for their gender, it becomes less likely that they dare to break the norms.” Daarbij is zij van mening dat de verschillen tussen jongens en meisjes worden benadrukt om bedrijven meer winst te kunnen laten maken. Op die manier kunnen ze namelijk meer speelgoed verkopen, omdat van ieder type speelgoed twee verschillende soorten kunnen worden aangeboden.

Sendén, Bäck en Lindqvist zijn van mening dat, omdat taal een belangrijk instrument is in het bepalen of iets mannelijk of vrouwelijk is, ze tevens kan worden ingezet om ongelijkheid en discriminatie op basis van gender tegen te gaan (1). Omdat de meeste talen nu een dichotomie tussen man en vrouw in stand houden, zou taal ook andersom kunnen werken, en deze duidelijke scheidingslijn verzachten. Wanneer taal minder de nadruk legt op de verschillen tussen mannen en vrouwen zou dat een positief effect hebben op ongelijkheid en discriminatie. Ook Wayne pleit voor een neutralisering van gender in talen:

Gender neutrality in our everyday referencing praxis extends the goal of creating non-prejudicial social norms, augments existing human rights through curtailing sex discrimination, allows for wider acceptance in linguistic practice that may impact social practice, and hence is a change whose time has come. (89)

Wayne stelt dat er geen sprake is van een eerlijke tweedeling tussen ‘hij’ en ‘zij’, maar dat er veeleer sprake is van een afleiding van het ‘zij’ uit ‘hij’ (86). Hierdoor is er bij vrouwen sprake van een gevoel van ‘otherness’ vanwege de mannelijke normativiteit. Dit leidt tot ongelijkheid tussen ‘hij’ en ‘zij’, die door taal in stand wordt gehouden: “the addition of ‘she’ to ‘he’ corresponds less to a shared reality between equals than to the lady’s auxiliary of the

men's club" (88). Daarnaast is een genderneutraal voornaamwoord volgens Wayne van belang voor transgenders: "If transgendered people cannot speak they are nonetheless spoken to and about, and here pronouns not only fail to signify but can lead to violence against the subject who is estranged within the binary sex/gender system" (87).

Ook in Nederland groeit de behoefte aan verandering in de taal. In het artikel 'Ik voel mij noch man noch vrouw' in *De Volkskrant* stelt CB Berghouwer van Transgender Netwerk Nederland: "Geen hij én geen zij. Een groot aantal van de circa 50.000 Nederlandse transgenders voelt zich onzichtbaar. Nieuwe taal moet daar vanaf vandaag verandering in brengen [...]." Een non-binair persoonlijk voornaamwoord bestaat niet in de Nederlandse taal, waardoor er niet naar een transgender kan worden verwezen zonder de voornaam van die persoon te gebruiken. Dit heeft als gevolg dat deze groep zich onzichtbaar en onbegrepen voelt in een maatschappij die binair is ingesteld; of je bestaat niet, of je wordt in een hokje geplaatst waar je niet thuishoort. De oplossing schuilt volgens Berghouwer in het introduceren van een onzijdig persoonlijk voornaamwoord, zoals 'hen' of 'die', waarbij 'hen' is gebaseerd op het Zweedse voornaamwoord. Dit zou een belangrijke stap zijn in de acceptatie van transgenders en het ontmantelen van genderstereotiepe opvattingen in de Nederlandse maatschappij: "Wanneer je in de taal niet bestaat, is het onmogelijk om te emanciperen." De enige moeilijkheid met het woord 'hen' is dat het al bestaat in de Nederlandse taal, alleen dan in de meervoudsvorm. Wanneer we Sendén, Bäck en Lindqvist zouden volgen zou dit geen goede oplossing zijn. Omdat het onzijdige woord 'they' in de Engelse taal alsnog wordt geïnterpreteerd als een verwijzing naar mannen, kan hetzelfde worden gesteld voor het Nederlandse woord 'hen' (2). Het verzinnen van een nieuw woord, dat nog niet bestaat in de Nederlandse taal, zou hier een oplossing bieden.

3.2. Genderneutraliteit in opvoeding

In het artikel 'Kinderen 'sekseneutraal' opvoeden is vooruitgang' stelt Lies Wesseling het belang van een genderneutrale opvoeding van kinderen vast. Hoewel ze het in haar titel benoemt als 'sekseneutraal', heeft ze het in de rest van haar artikel over genderneutraliteit in de opvoeding, waarbij kinderen worden gevrijwaard van speelgoed dat alleen bij jongens of meisjes zou passen. In Stockholm is er al een crèche die dit doel nastreeft, door meisjes ook Lego aan te bieden en jongens evengoed in de poppenkast te laten spelen. Ook hierover struikelen tegenstanders die van mening zijn dat het 'tegnatuurlijke indoctrinatie' zou zijn. Wesseling is het hier niet mee eens, omdat de natuur helemaal niet zo duidelijk is. Volgens

haar is er geen sprake van een eenvoudige tweedeling tussen enkel heteroseksuele mannen en vrouwen in de samenleving:

Kennelijk zijn er meer dan twee smaken. Het is onwenselijk om deze varianten te ontkennen door ze als ‘afwijkingen’ te bestempelen. De natuur legt mensen geen normen op. Normen en waarden huizen exclusief in het domein van de cultuur.

Deze uiting komt overeen met de theorieën over gender als culturele conventie, die besproken zijn in het vorige hoofdstuk (Butler, 8). Opnieuw wordt een onderscheid gemaakt tussen natuur en cultuur, waarbij wordt gewezen op het feit dat gender geen natuurlijk gegeven is, en dat normen en waarden interpretaties zijn die men heeft gekoppeld aan het menselijke lichaam. Om die reden pleit Wesseling voor een genderneutrale opvoeding die de verschillen tussen mensen in de wereld erkent. En dat betekent volgens haar dat jongens net zo goed met Barbie kunnen spelen als meisjes met Action Man.

In het volgende hoofdstuk zal een tweetal prentenboeken worden geanalyseerd op genderspecificiteit, door te kijken naar de verschillende rollen die aan de mannelijke en vrouwelijke personages worden gekoppeld. Op basis van die analyse zal uiteindelijk blijken of deze verhalen verschillen van de boeken die in hoofdstuk vijf zullen worden geanalyseerd op genderneutraliteit.

4. Een ECHTE jongen en Een ECHT meisje: een stereotypering van jongens en meisjes?

In dit hoofdstuk zullen de boeken *Een ECHT meisje* en *Een ECHTE jongen* van auteur Guido van Genechten worden onderzocht op genderspecifieke eigenschappen. Hierbij zal worden gekeken naar stereotyperingen op basis van gender die in hoofdstuk twee aan bod zijn gekomen, zoals de houding van de mannelijke en vrouwelijke personages. Centraal hierbij staan de beroepen die de personages per pagina afbeelden, en hoe het uitbeelden van deze beroepen kan worden gekoppeld aan gender. Ook zal worden gekeken naar de illustraties, en of het kleurgebruik een bepaald beeld van jongens of meisjes kan neerzetten.

4.1. Stereotyperingen van gender in het werkveld

In het boek *Handbook of Workplace Diversity* (2006) bespreken Alison Konrad, Pushkala Prasad en Judith Pringle de manieren waarop gender een rol speelt op de werkvloer. Zo is gebleken dat mannelijke sollicitanten andere verwachtingen met zich meebrengen dan vrouwelijke kandidaten bij het solliciteren voor een baan. Waar men van mannen verwacht dat ze carrièregericht zijn, zouden vrouwen als minder betrouwbaar worden ingeschat. Dit met als reden dat zij meer op familie zouden zijn gericht, en daarom meer geneigd zijn te streven naar flexibelere werktijden (283). Ook zouden vrouwen minder vaak een leidinggevende rol innemen dan mannen. Van mannen wordt over het algemeen verwacht dat ze meer kwaliteiten bezitten op het gebied van managen, waardoor vrouwen minder vaak worden uitgekozen of promotie maken bij deze banen (33). Tevens zouden mannen in hun eigen keuze voor een bepaald beroep al verschillen van vrouwen, waardoor er nauwelijks vrouwen in de bouw werken, en mannen niet snel voor een job in een kinderdagverblijf zouden kiezen (286). Op die manieren speelt gender een rol in de keuze voor banen, en leven er binnen de samenleving bepaalde verwachtingen van mannen en vrouwen omtrent beroepen. Er is sprake van een wederzijdse beïnvloeding van gender en de werkvloer: waar enerzijds genderstereotyperingen ertoe leiden dat mannen en vrouwen voor bepaalde beroepen kiezen en andere beroepen uitsluiten op basis van hun gender en de verwachtingen die hieraan gekoppeld zijn, houdt anderzijds het onderscheid dat wordt gemaakt tussen bepaalde beroepen vanwege het masculiene of feminiene karakter ervan de stereotyperingen van gender in stand (289).

Naast het gegeven dat er andere verwachtingen heersen van mannen en vrouwen in het werkveld, is er nog een belangrijk bewijs van de manier waarop gender invloed heeft op het beroepsleven. Zo verscheen er afgelopen mei een artikel in *De Volkskrant* met als titel:

‘Transgenders vinden moeilijk werk: vaker zijn ze werkloos, arbeidsongeschikt of in de bijstand.’ Zoals de titel al aangeeft ging het artikel om de hoge werkloosheid onder transgenders in Nederland: “De 48 duizend transgenders in Nederland zijn vaker dan gemiddeld werkloos of arbeidsongeschikt.” Redenen die in het artikel worden genoemd zijn gebrek aan sociale steun, discriminatie op de arbeidsmarkt, te weinig weerbaarheid bij transgenders zelf en negatieve opvattingen over henzelf als trans-zijnde. Het artikel laat op die manier zien dat de stereotyperingen van mannen en vrouwen niet alleen in hun nadeel kunnen werken, maar dat het er tegelijkertijd toe leidt dat er een groep wordt buitengesloten op de arbeidsmarkt. Omdat transgenders buiten het kader van mannelijk of vrouwelijk vallen, worden ze minder snel aangenomen, zo blijkt uit het artikel. Het ontstaan van beroepen met een feminien of masculien karakter leidt zo tot discriminatie van transgenders.

In kinderboeken zijn deze stereotiepe beelden van mannelijke en vrouwelijke beroepen veel terug te zien. Thema’s over ontwikkeling en het opgroeien tot een volwassene zijn er in grote getalen, alleen brengt dit ook bepaalde verwachtingen met betrekking tot de rollen die jongens en meisjes later zullen innemen met zich mee. Dit zal in de volgende paragrafen worden verduidelijkt aan de hand van twee voorbeelden.

4.2. Weergave van jongens in ‘Een ECHTE jongen’

Het prentenboek *Een ECHTE jongen* van de Vlaamse auteur Guido van Genechten werd in 2009 uitgegeven. Op de omslag staat een jongen in een cowboyoutfit afgebeeld tegen een blauwe achtergrond. De flaptekst luidt: “Ik kan van alles zijn (en astronaut of een brandweerman, een koning of een cowboy, een soldaat of een piraat ...), maar nu ben ik al een echte jongen. Een boek voor echte, stoere, lieve, keicoole jongens vanaf 3 jaar.” In het boek zelf komt op iedere rechterpagina een ander beroep aan bod, terwijl op de linkerpagina steeds een aanvulling op “ik kan” staat. Het boek geeft verschillende beroepen weer, zoals een astronaut, een brandweerman, een koning, een cowboy, een treinmachinist, een piraat, een kok, een matroos en een clown. Op de laatste pagina staat de jongen met een voetbaltenue aan en heeft hij een bal in zijn handen. Op deze pagina staat de tekst: “Ik kan van alles zijn, maar nu ben ik al een echte jongen.” Sportief lijkt zo de basishouding voor jongens te zijn.

De boodschap uit het boek lijkt te zijn dat jongens de mogelijkheden hebben om te kiezen wat ze later willen worden. Doordat er verschillende beroepen aan bod komen, toont het boek een verscheidenheid aan keuzemogelijkheden in het beroepsleven. Het aanbod is

echter niet geheel vrijblijvend, aangezien de keuzes worden bepaald door stereotiepe verwachtingen. Jongens kunnen alle mogelijke aanvaarde beroepen voor jongens of mannen kiezen, maar er worden ook keuzes uitgesloten vanwege het ontbreken van bepaalde beroepen. Daarnaast worden verschillende karaktereigenschappen die jongens kunnen bezitten aan de beroepen gekoppeld. Zo kan de jongen een ‘coole cowboy’ zijn of een ‘moedige brandweerman’. Dit alles valt onder het kopje ‘een *echte* jongen’. Hoewel het boek enerzijds een tolerantie lijkt te willen uitstralen naar de verschillende eigenschappen en interesses die jongens kunnen hebben door te beweren dat deze allemaal evenveel ‘jongen’ zijn, lijkt het boek anderzijds te stellen dat er iets is als ‘een *echte* jongen’. Door dit beeld te scheppen ontstaat het idee dat er ook iets is dat hiermee contrasteert, ofwel datgene wat kan bepalen dat iemand géén echte jongen is. Dit kan niet alleen tot verwarring leiden bij de jonge lezers, maar kan ook bij het publiek een beeld creëren van datgene wat maakt dat iemand een ‘echte jongen’ is en wat niet. Wat betekent het bijvoorbeeld als een jongen het boek leest, en de interesse die hij heeft in een bepaald beroep niet hierin kan terugvinden? Het boek kan op die manier bij kinderen van een jonge leeftijd al tot een strikt afgebakende definitie van ‘jongen’-zijn leiden. Het is tevens opvallend dat het woord ‘echte’ in de titel is weergegeven in kapitaal, waardoor het boek nog eens extra de nadruk legt op het idee dat er iets bestaat als ‘echte’ en ‘minder echte’ jongens.

Tevens is het opvallend dat er veel beroepen zijn vertegenwoordigd waarin activiteit en dynamiek zit. De ‘sterke piraat’ en de ‘snelle treinmachinist’ tonen allebei een actief beeld van de jongen, die zowel sterk als snel kan zijn. Daarnaast zijn de avontuurlijke beroepen sterk aanwezig, door het afbeelden van de ‘moedige brandweerman’ en de ‘echte astronaut’. De verschillende banen die worden aangehaald hebben zo met elkaar gemeen dat ze veel beweging en actie met zich meebrengen. Het beeld dat wordt geschetst van de beroepen is dat jongens over kracht, snelheid en moed beschikken, zoals blijkt uit de bijvoeglijke naamwoorden die zijn toegevoegd aan de beroepen. Dit komt overeen met Tsao’s uitspraak dat jongens over het algemeen in actieve en avontuurlijke settingen en thema’s worden weergegeven (111). Zo is er nauwelijks een beroep weergegeven dat zittend of in een rustige omgeving kan worden uitgevoerd. Hierdoor wordt een stereotiep beeld gecreëerd van een jongen die constant in beweging is en het avontuur opzoekt.

Ook kan een echte jongen een leidinggevende rol innemen, zoals duidelijk wordt op de pagina waarop de jongen staat afgebeeld als koning, met de bijbehorende tekst: “Ik kan de koning van een groot land zijn.” Zo wordt van jongens niet alleen een actief ofwel sportief

beeld geschetst, maar ook dat ze bekwaam zijn in een leidinggevende functie, namelijk het regeren van een heel land.

Ten slotte is de laatste illustratie, waarop de tekst “Ik kan van alles zijn, maar nu ben ik al een ECHTE jongen” staat weergegeven, van belang. Voor het beeld van de ‘echte jongen’ is hierbij gekozen voor een jongen met een voetbal in zijn handen. Opnieuw is er op deze pagina sprake van een jongen in een actieve setting, en wordt het ‘jongen’-zijn aan sportiviteit gekoppeld. De vraag van Fox die in hoofdstuk twee werd geciteerd over het onderscheid dat vaak wordt gemaakt tussen jongens en meisjes is hierbij van toepassing, namelijk waarom balletdansen of schilderen als minder geschikte bezigheden voor jongens worden gezien dan voetballen of spelen met geweren (85). Nog altijd is het beeld van de uitgelaten jongen met de voetbal in zijn hand het prototype. Op die manier lijkt het imago van een jongen nog altijd te worden gekoppeld aan interesses die dynamiek of sportiviteit vereisen.

4.3. Weergave van meisjes in ‘Een ECHT meisje’

Een variant van *Een ECHTE jongen* is Guido van Genechten's *Een ECHT meisje*, dat ook in 2009 is uitgegeven. Het boek komt qua concept erg overeen met het eerste boek, alleen is er allereerst al één belangrijk verschil: het publiek. Waar *Een ECHTE jongen* een beeld schetste van de dromen en kansen die jongens op jonge leeftijd al kunnen hebben, gaat het bij *Een ECHT meisje* om datgene dat meisjes graag zouden willen worden. Dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen de dromen en kansen van jongens en meisjes wordt al meteen duidelijk, vanwege het feit dat er twee boeken van zijn gemaakt die van elkaar verschillen qua invulling van het verhaal. Eerder was dit ook al te zien bij *Zoekboek voor meisjes* en *Zoekboek voor jongens* van Stephanie Hinton.

Waar bij *Een ECHTE jongen* een stoere cowboy op de omslag staat, is dit bij *Een ECHT meisje* een schattige ballerina in het roze. Hierin lijkt al sprake te zijn van een stereotypering op basis van gender: jongens houden van cowboys en meisjes van ballerina's. De flaptekst van *Een ECHT meisje* luidt: “Ik kan van alles zijn, een politieagente of een chirurg, een ballerina of een prinses, een zangeres of een stewardess ..., maar nu ben ik al een echt meisje. Een boek voor echte, stoere, lieve, knappe meisjes.” In het boek komen verschillende beroepen aan bod: een astronoute, een politieagente, een heksje, een chirurg, een zangeres, een indianenvrouw, een prinses, een ballerina en een stewardess. De verdeling van de

beroepen over jongens en meisjes kan worden geïnterpreteerd als de notie dat sommige rollen bij jongens passen, terwijl andere banen bij meisjes worden verwacht. Verder is de blauwe achtergrond vervangen door een roze. De conclusie die in hoofdstuk twee werd getrokken over de tweedeling van kleuren op basis van gender, waarbij de kleur roze vaak geassocieerd wordt met meisjes en blauw als een typische jongenskleur wordt geïnterpreteerd, blijkt ook op deze twee boeken toepasbaar te zijn.

Het boek voor meisjes wekt in eerste instantie de indruk minder stereotyperend te zijn dan het boek voor jongens, omdat de boodschap luidt dat ook meisjes stoer kunnen zijn. Ook is het opvallend dat het beroep astronaut/astronaute in beide boeken wordt weergegeven. Hiermee stralen de boeken uit dat astronaut(e) worden zowel voor jongens als voor meisjes een optie is. Toch is dit alleen bij dit specifieke beroep het geval; alle andere beroepen van *Een ECHT meisje* komen niet voor in *Een ECHTE jongen*. Dit is opvallend, omdat het een strikte scheiding van genderpatronen laat zien. Over de verdeling van de beroepen over jongens en meisjes kan dan ook het een en ander worden gesteld.

De keuze voor cowboys in het boek voor jongens en indianen als rol voor meisjes is allereerst opvallend. Indianen en cowboys zijn figuren die vaak worden weergegeven als elkaars tegenpolen, en vormen op die manier een traditioneel vijandschap. Door ze te koppelen aan meisjes enerzijds en jongens anderzijds, lijken de boeken uit te stralen dat ook de gendertegenstellingen onverenigbaar zijn. In westerns staan cowboys vaak symbool voor ‘echte mannelijkheid’, en worden ze gepositioneerd tegenover de vrouw of de indiaan (Verstraten, 17). Van Genechtens boeken spelen in op deze tegenstelling en vergroten de paradox tussen mannen en vrouwen, door cowboys aan jongens te koppelen en indianen aan meisjes. Ook kan er vanuit een romantisch oogpunt naar de verdeling van cowboys en indianen worden gekeken. Wanneer we denken aan het verhaal van *Pocahontas*, waarbij een indianenvrouw en een blanke Amerikaanse man op elkaar verliefd worden, lijkt een dergelijk onderscheid opnieuw te worden aangehaald, alleen is er in dit geval sprake van een verbondenheid door de liefde tussen de twee. Toch gaat het in dit soort verhalen vaak om een liefde die er door de grote verschillen tussen de twee niet mag zijn, waardoor de tegenstelling alsnog voelbaar is.

Ook kan de lezer zichzelf de vraag stellen waarom in *Een ECHTE jongen* gekozen is voor de afbeelding van een koning, terwijl de weergave van een koningin in *Een ECHT meisje* ontbreekt. In het meisjesboek wordt wel een prinses afgebeeld, maar qua positie staat deze niet gelijk aan een koning, die altijd meer macht heeft dan een prinses. Bij de keuze voor

een koningin in plaats van een prinses was dit duidelijke onderscheid er niet geweest. Hierdoor is de weergave van een prinses des te opvallender. De leidinggevende rol wordt aan de jongen toebedeeld, en het meisje krijgt een ondergeschikte positie. Dit kan als bevestiging worden geïnterpreteerd dat een managementfunctie eerder als masculien wordt geïnterpreteerd, omdat mannen over het algemeen vaker een leidende rol innemen in het werkveld (33).

Hoewel in *Een ECHT meisje* zeker ook stoere rollen aan meisjes worden toegekend, zoals een 'stoere politieagente' of een 'dappere indianenvrouw', is dit aanbod kleiner dan in *Een ECHTE jongen*. In het boek voor jongens wijzen bijna alle bijvoeglijk naamwoorden op een stoere houding. Woorden als 'keicool', 'stoer', 'moedig' en 'snel' hebben hier de overhand, terwijl in het meisjesboek 'lief', 'knap', 'schitterend' en 'supervriendelijk' wijzen op een veel zachter karakter. Beide boeken bevestigen op die manier het stereotiepe beeld van stoere jongens en gevoelige meisjes.

Ook beroepen als chirurg of zangeres tonen een verschil met de professies in *Een ECHTE jongen*. Zo laten bijna alle rollen die de jongen aanneemt beweging zien, zoals de brandweerman die mensen gaat redden. Voor de machinist van de snelle trein geldt hetzelfde, en tevens kan hier nog worden beargumenteerd dat mechaniek en techniek als typisch mannelijk worden neergezet. Ook het avontuurlijke aspect speelt hierin een rol (Tsao, 111). In de beroepen die aan meisjes worden toegeschreven is daarentegen meer creativiteit terug te vinden, zoals bij de zangeres en de ballerina. Ook de zorgende rol is gerepresenteerd aan de hand van de chirurg, die de verantwoordelijkheid draagt voor de gezondheid van haar patiënten. Net als uit de voorbeelden uit hoofdstuk twee wordt de jongen in een stoere en actieve rol geplaatst, en staat het meisje bekend als het zorgdragende personage.

Tenslotte is de laatste pagina nog opvallend, waar op de linkerpagina staat: "Ik kan van alles zijn, maar nu ben ik al een ECHT meisje". Op de rechterpagina staat het meisje afgebeeld, nu in een grijs jurkje met een pop in haar handen. De pop heeft een luier aan en een krul op het voorhoofd, wat meteen sterk doet denken aan een kleine baby. Waar bij het jongensboek de weergave van een 'echte' jongen een afbeelding van een sportieve jongen met

een voetbal in de hand inhield, is een ‘echt’ meisje iemand die ervan houdt om met de poppen te spelen. Het zorgende karakter van het meisje wordt zo nog eens benadrukt. Naast dat de afbeeldingen een eenzijdig beeld vormen van de hobby’s die jongens en meisjes hebben, is er nog een aspect van belang om in acht te nemen. De afbeelding kan worden geïnterpreteerd als de kinderwens van een toekomstige moeder, waardoor het boek lijkt te eindigen met de conclusie dat een meisje uiteindelijk zal opgroeien, om zo zelf weer voor haar kinderen te kunnen zorgen. Een opvallend verschil met de afbeelding van de jongen met de voetbal in de hand, waarbij een dergelijk toekomstig beeld ontbreekt, en de jongen als speels en actief wordt neergezet. Het boek straalt zo uit dat een meisje volwassen dient te worden, en uiteindelijk een gezin zal starten, terwijl jongens voor altijd jong en speels kunnen blijven. Een andere interpretatie zou kunnen zijn dat de vrouw voor het gezin zorgt, terwijl de man carrière maakt, in dit geval in de sport.

De boeken lijken zo de observatie van Konrad, Prasad en Pringle te bevestigen dat er inderdaad banen zijn die masculiene of feminiene connotaties hebben, waardoor bepaalde beroepen als een typisch mannen- of vrouwenberoep kunnen worden geïnterpreteerd. Het uitgeven van twee kinderboeken die bestemd zijn voor een verschillend publiek, bevestigt het idee van de bestaande dichotomie tussen man en vrouw. Niet alleen heeft dit als gevolg dat jongens en meisjes opgroeien met het idee dat er beroepen zijn die alleen zijn weggelegd voor een bepaalde groep in de maatschappij, maar ook leidt het tot buitensluiting van de groep mensen die zich niet binnen de vaststaande kaders van gender kunnen vinden.

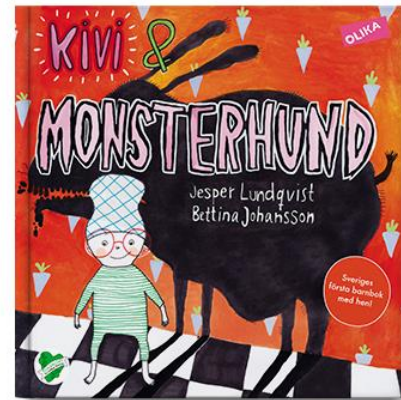
Ook is het van belang om de hoge mate van werkloosheid van transgenders hierbij in acht te nemen. Redenen die hiervoor werd genoemd in het artikel in *De Volkskrant* waren onder andere discriminatie op de arbeidsmarkt en negatieve opvattingen over henzelf als trans-zijnde. Opgroeiend als transgender met een aanbod van boeken zoals de hierboven besproken kinderboeken kan meespelen in de vorming van dit negatieve zelfbeeld. Zij zullen zich in beide boeken hoogstwaarschijnlijk niet herkennen, waardoor ze het gevoel kunnen ervaren dat ze worden buitengesloten. Hier kan al het idee ontstaan dat voor hen geen banen zijn weggelegd.

5. Genderneutraliteit in prentenboeken

In dit hoofdstuk zullen de prentenboeken die als genderneutraal op de markt zijn gebracht worden geanalyseerd. Ervan uitgaande dat het ondermijnen – maar niet noodzakelijk het omkeren – van gendernormen geldt als genderneutraliteit, kan gesteld worden dat genderneutrale kinderboeken teksten zijn waarin mannelijke of vrouwelijke figuren respectievelijk niet uitgesproken actief of passief zijn. Hierbij zal gelet worden op het gebruik van onzijdige woorden, maar ook op de houding van de personages ten opzichte van genderspecifieke en gendernormdoorbreekende kinderboeken. Het zal dan gaan om gedragingen van personages, zoals de mate van agency. Ook zal er worden gelet op kleurgebruik in de illustraties, en in hoeverre deze een associatie met jongens of meisjes wekken.

5.1. Kivi och Monsterhund

Het prentenboek *Kivi och Monsterhund* is geschreven door Jesper Lundqvist en geïllustreerd door Bettina Johansson. Het boek werd in 2012 uitgegeven door Olika Publishing in Zweden. Het Zweedse woord ‘olika’ betekent ‘verschillend’, en de keuze voor deze benaming leggen ze op hun website uit als volgt: “Our stories both challenge and broaden the narrow gender stereotypes so often found in children’s literature”

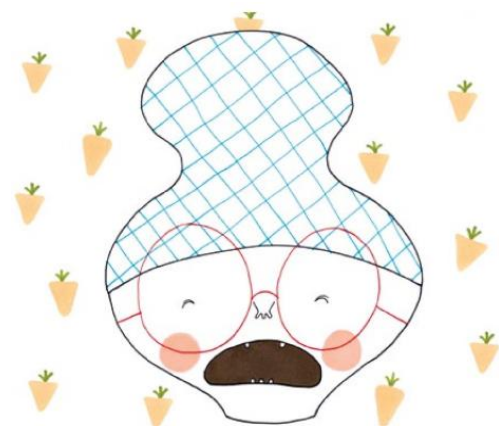
(Salmson). De uitgeverij geeft aan de hedendaagse maatschappij af te spiegelen, waarin ieder kind anders is en een andere manier van leven heeft. Op die manier zouden meer kinderen zich kunnen identificeren met de personages uit hun kinderboeken. Het is daarom niet verbazingwekkend dat deze uitgeverij ervoor gekozen heeft het prentenboek *Kivi och Monsterhund* uit te brengen. Dit was het eerste kinderboek waarin het genderneutrale persoonlijke voornaamwoord ‘hen’ werd toegepast. Ook het doel van Lundqvist was stereotyperingen van jongens en meisjes te doorbreken: “He wanted to write a book for *children* as opposed to for *boys and girls*, he said, and his main motivation was to get away from stereotypes” (Apelqvist, 164).

Het verhaal betreft Kivi, een kind wiens gender door het boek heen onbekend blijft. Kivi wil graag een hond als verjaardagscadeau, en op een dag staat er inderdaad een hond voor de deur. Het is een groot en stinkend beest, en Kivi adopteert de hond. Dit gaat echter minder gemakkelijk dan verwacht; het beest luistert niet en het dier wassen blijkt ook niet genoeg te zijn om de geur te verhelpen. Kivi merkt dat het hebben van een hond toch veel

meer van een baasje vraagt dan verwacht. Wanneer Kivi de hond kwijtraakt, weet het personage even niet wat het moet doen; de hond achterna gaan, of het dier de vrijheid gunnen die het nodig heeft. Kivi besluit te gaan voor het laatste. Het kind krijgt vervolgens van de overige gezinsleden te horen dat het personage opnieuw een hond krijgt, maar dan blijkt dat Kivi dit niet meer ziet zitten. Het hebben van een hond vraagt toch te veel verantwoordelijkheid. Kivi spreekt een nieuwe verjaardagswens uit, namelijk het krijgen van een gorilla.

Het gebruik van het genderneutrale voornaamwoord is de eerste aanwijzing voor het feit dat het een verhaal betreft waarin genderneutraliteit wordt nagestreefd. Het woord ‘hen’ vervangt ‘han’ (hij) en ‘hon’ (zij), waardoor de verwijzingen naar mannen of vrouwen nergens te herkennen zijn. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in de zin: “Ska hen fa en hund, kan de halvtsäkert lova – men bara om Kivi nu sjalv lovar sova” (“Dat *hen* een hond zal krijgen, kunnen ze half zeker beloven - maar alleen als Kivi nu zelf belooft te slapen”). ‘Hen’ verwijst hier naar Kivi, en vervangt de genderspecifieke verwijzingen ‘hij’ en ‘zij’. Ook in de zin: “Kivi blir stående, stel som en sten, för där, framfor hen, på rangliga ben, med mögelgul päls spridd över huden, mer skabbig och skorvigt skallig än luden, smachar och smaskar ett hiskeligt djur, stort som en tjur, i familjens tambur” (“Kivi blijft stilstaan, versteend, want daar, vlak voor *hen*, op wankelen benen, met schimmelgele pels verspreid over de huid, meer schurftig en schurfterig kaal dan behaard, smakt en slurpt een afschuwelijk dier, groot als een stier, in de hal van het gezin”). ‘Hen’ vormt in deze context een alternatief voor ‘hem’ en ‘haar’. Daarnaast zijn de woorden die een mannelijke of vrouwelijke vorm kennen omgetoerd tot een combinatie van beide. Zo is het Zweedse woord ‘mappor’ een samensmelting van ‘mammor’ en ‘pappor’ (het meervoud van mama en papa), is ‘morbroster’ een combinatie van ‘morbror’ (oom) en ‘moster’ (tante) en vormen de woorden ‘bröder’ (broers) en ‘systrar’ (zussen) samen het woord ‘bröstrar’. Ook de hond heeft geen uitgesproken geslacht. Het boek weet zo alle verwijzingen naar mannen en vrouwen te vermijden en toont daarmee op basis van taal genderneutraal te zijn.

Wanneer men kijkt naar de illustraties, valt op dat het prentenboek erg verschilt van andere kinderboeken. Zo is aan het hoofdpersonage niet te zien of het een jongen of meisje betreft. Kivi heeft een muts op, waardoor de haren niet zichtbaar zijn. Daarnaast draagt het personage een gestreepte outfit die veel weg heeft van een pyjamapak. Kivi’s muts is blauw geruit, en het personage heeft een grote, roze bril op.

Ook de wangen hebben een roze blos. Op die manier zijn twee kleuren, die eerder al een belangrijke rol bleken te spelen in de stereotyperingen van jongens en meisjes in kinderboeken, gecombineerd. Zo wekt het boek niet het idee dat het om een jongen of meisje gaat. Ook Kivi's familie is in alle soorten, maten en kleuren weergegeven; van groot tot klein, met groene of zelfs zonder haren. De kleuren groen, blauw en rood lijken het meest te zijn toegepast, wat een combinatie toont van de warme kleuren, die eerder vooral bij meisjes werden geassocieerd, met koelere kleuren die over het algemeen vaker bij jongens worden gebruikt. Op die manier lijkt het boek niet één specifiek publiek aan te spreken, maar creëert het een mengeling aan kleuren waar jongens, meisjes en transgender kinderen zich in zouden kunnen herkennen.

Het personage Kivi weet goed wat het wil, namelijk een hond als verjaardagscadeau. Daarin is het jonge kind erg veeleisend: als er geen hond komt, zal Kivi niet meer slapen: "HUND!" Tjuter Kivi. "GE MIG EN HUND! Annars sover jag inte en blund." De familie stemt om die reden in, en Kivi krijgt een hond. Dit laat al zien dat Kivi een personage is dat het heft in eigen handen neemt en niet bang is om een wens uit te spreken. Hier is een actieve houding zichtbaar, doordat de gebeurtenissen het personage niet zomaar overkomen, maar omdat het kind aangeeft wat het wil en daar naar handelt. Het personage bezit om die reden een hoge mate van agency. Tegelijkertijd gebeuren er dingen waar Kivi geen grip op heeft, zoals het krijgen van een enorm, stinkend beest, en de verdwijning van de monster-hond. Deze gebeurtenissen geven aan dat er wel degelijk elementen in het verhaal zitten die het hoofdpersonage overkomen. Hoewel deze momenten tot heel wat chaos leiden en Kivi op een gegeven ogenblik niet goed weet hoe hier het beste mee om te gaan, neemt Kivi uiteindelijk een weloverwogen besluit. Het is voor de monster-hond het beste om in vrijheid te kunnen leven, omdat die zo waarschijnlijk het meest gelukkig zal zijn. Deze beslissing bepaalt de afloop van het verhaal, namelijk dat Kivi geen huisdier meer heeft, ook al vraagt het personage al vrij snel om een nieuw huisdier. Hoewel er dus zeker gebeurtenissen plaatsvinden die Kivi overkomen zonder dat het personage hier grip op heeft, neemt het kind ook beslissingen die de vordering van het narratief bepalen. Er is geen sprake van een uitgesproken actief of passief personage, omdat er zowel sprake is van onoverkoombare gebeurtenissen als van weloverwogen beslissingen van het personage.

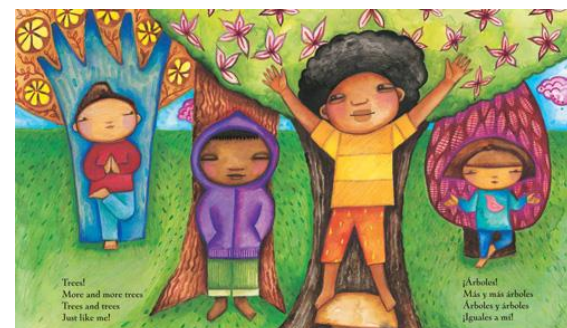
Het verschil tussen *Kivi och Monsterhund* en de eerder besproken genderspecifieke en gendernormdoorbreekende kinderboeken lijkt te liggen bij de manier waarop de personages worden neergezet. Genderspecifieke kinderboeken laten een traditioneel beeld van mannen en

vrouwen zien, waarop de gendernormdoorbrekende boeken reageren door de rollen precies om te draaien. Kivi voelt zich niet gedwongen om zich te gedragen naar de ideeën die er heersen over jongens en meisjes, en voert om die reden ook geen verzet tegen deze rollenpatronen. *Kivi och Monsterhund* toont zo een nieuwe kijk op gender, waarbij zowel het traditionele beeld als de reactie hierop worden losgelaten, en een personage ontstaat dat geen uitgesproken houding heeft wat betreft de mate van agency.

Toch gaat het om meer dan alleen de houding. Kivi krijgt inderdaad een hond, maar een totaal andere soort dan verwacht. Kivi kiest er toch voor om de hond te houden en ervoor te zorgen. Ondanks dat de hond niet voldoet aan de verwachtingen van het personage, omdat hij veel groter is dan een normale hond en nog stinkt ook, accepteert Kivi de hond. Hoewel het Kivi in het begin frustreert dat de monster-hond niet functioneert als een echt huisdier, vindt er aan het einde van het verhaal berusting plaats. Kivi besluit niet op zoek te gaan het beest, omdat het dier in complete vrijheid het beste zou functioneren. Kivi aanvaardt op die manier dat de monster-hond geen normaal huisdier is zoals het personage had gehoopt, en om die reden andere behoeftes heeft. Een belangrijk thema van het prentenboek is de acceptatie van een dier dat afwijkt van de norm.

5.2. Call Me Tree

Call Me Tree van Maya Christina González werd in 2014 uitgebracht door Children's Book Press in New York. Het boek is zowel in het Engels als in het Spaans uitgegeven. Het verhaal betreft een kind dat groeit onder de grond. Daar droomt het personage ervan om ooit groot en sterk te worden. Op de eerste illustratie is te zien dat de hand als eerste boven de grond komt, waarna het personage op aarde komt. Het personage komt vervolgens meerdere kinderen tegen, die allemaal voor een grote boom staan afgebeeld, waarop het personage roept: "Trees! More trees and more trees. Trees and trees just like me!" Het kind verwijst naar de kinderen door ze bomen te noemen, en benoemt daarbij dat ze hetzelfde zijn als het personage zelf. Alle kinderen zijn bomen in het verhaal, terwijl ze tegelijkertijd de uiterlijke kenmerken hebben van kinderen. Zo heeft het hoofdpersoon een blauwe broek en een groen shirt aan en zwarte haren. Toch wil het personage graag als boom worden gezien: "Call me tree because I am tall, I am strong, and like a tree I am free." Het doel van het prentenboek is simpel, zo stelt González in 'A note to my readers': "I want everyone to know that we all belong." De auteur spreekt zo de boodschap van het boek uit, namelijk dat iedereen er evenveel

toedoet, ongeacht het geslacht of de uiterlijke kenmerken van een persoon.

Hoewel in het prentenboek geen gebruik wordt gemaakt van bestaande genderneutrale persoonlijke voornaamwoorden, is het boek wel degelijk genderneutraal op het gebied van taal. Zo wordt de toepassing van een binair persoonlijk voornaamwoord gemeden, waardoor niemand met ‘hij’ of ‘zij’ wordt aangeduid. Alle kinderen worden met ‘tree’ aangesproken, omdat ze allemaal uit de grond komen en net zo groot, sterk en vrij zijn als bomen. De keuze voor de identificatie van de kinderen met bomen is echter opvallend. Zo hebben bomen geen gender, waardoor ze daadwerkelijk als genderneutraal kunnen worden gezien. Het boek lijkt door de weergave van kinderen als bomen aan te duiden dat personen niet genderneutraal kunnen zijn. De kinderen groeien als bomen onder de grond, wat een ontkenning is van de natuur van de mens, die groeit in de buik van de moeder. Het boek lijkt zo te impliceren dat de mens op zichzelf niet genderneutraal kan zijn. Mensen zijn immers altijd ingebed in een cultuur, en gender is een cultuurgebonden constructie. Om die reden wordt een volledig menselijk personage gemeden in *Call Me Tree*, en worden karaktereigenschappen gelinkt aan dat van bomen.

Het hoofdpersonage van *Call Me Tree* is geen uitgesproken jongen of meisje. Bovendien wordt het kind niet bij naam genoemd, wat eventueel zou kunnen impliceren wat het geslacht van het personage zou kunnen zijn. Met een blauwe broek, een groen shirt en kort haar zouden lezers de indruk kunnen krijgen dat het een jongen betreft, vanwege het gebruik van kleuren die over het algemeen geassocieerd worden met jongens. Toch heeft ook dit personage, net als Kivi, een roze bloes op de wangen, een kleur die vaak gekoppeld wordt aan meisjes. Ook is de roze kleur terug te vinden in de bretels die aan de broek zijn bevestigd. Tevens doet het kusmondje meisjesachtig aan. Opnieuw toont het kleurgebruik in het prentenboek een combinatie van kleuren die zowel voor jongens als meisjes aanspreekbaar kunnen zijn. Hoewel de ‘mannelijke’ kleuren in dit geval enigszins overheersen, maken de details in het gezicht dat het personage niet overduidelijk een jongen is.

Alle kinderen in *Call Me Tree* hebben dezelfde doelen voor ogen, namelijk om groot, sterk en vrij te zijn. In hoofdstuk twee bleek dat de eerste twee eigenschappen met name voorkomen bij mannelijke personages in kinderboeken (Tsao, 111). Het woord ‘groot’ bleek na onderzoek het meest te worden toegepast in beschrijvingen van jongens. Opvallend aan dit boek is dat het groot en sterk worden niet is gekoppeld aan gender: alle kinderen hebben dit

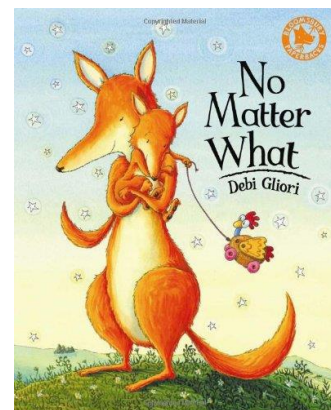
doel voor ogen. Zo wordt het groot en sterk zijn niet gezien als een mannelijke eigenschap, maar iets wat alle kinderen kunnen bezitten. Ook bleek uit hetzelfde onderzoek dat vrouwen vaker in een slachtofferrol werden geplaatst en als passiever werden neergezet dan mannen. In het geval van *Call Me Tree* is dit opnieuw niet van toepassing, omdat alle kinderen vrij zijn, en geen van hen slachtoffer is van bijvoorbeeld onderdrukking of passivering. Er wordt evenmin onderscheid gemaakt tussen passieve en actieve kinderen. Het hoofdpersonage komt andere kinderen tegen die zich allemaal op andere plekken bevinden: op de stoep, op een berg of bij een rivier. Het hoofdpersonage benoemt deze kinderen als “just like me”. Hiermee lijkt te worden uitgesproken dat hoewel alle kinderen anders zijn, omdat ze zich op een andere plek bevinden en een ander uiterlijk hebben, ze allemaal gelijk zijn omdat ze allemaal bomen zijn, net als het hoofdpersonage. De uitspraak “All trees have roots, all trees belong” toont hiermee dat alle kinderen er evenveel toedoen, omdat ze ondanks de verschillen één ding gemeen hebben; ze hebben allen wortels. Dit impliceert dat hoewel ieder kind anders is, alle kinderen afkomstig zijn van de aarde, en daarmee zijn we allemaal gelijk. Het prentenboek doet zo geen uitspraak over de actieve houding van de man ofwel passieve houding van de vrouw, waardoor ontstane genderpatronen in de jeugdliteratuur worden ondermijnd. De nadruk ligt integendeel op menselijkheid in algemene zin, en op de verbinding van de mens met de natuur. Hierin kan een intentie tot een vergroting van het ecologische bewustzijn worden herkend. Het boek legt het accent op de verbintenis van de mens met de natuur doordat de kinderen uit de grond van de aarde geboren worden, wat hen allemaal een kind van de aarde maakt. Wanneer ieder mens zich meer bewust is van zijn of haar eigen verbintenis met de natuur, zal dit wellicht leiden tot een grotere mate van onderlinge gelijkheid.

Net als *Kivi och Monsterhund* gaat *Call Me Tree* om acceptatie. Alle kinderen of bomen doen er evenveel toe, ondanks dat ze zich op andere plekken bevinden. Ieder kind is even groot, sterk en vrij als een boom, waardoor alle kinderen omarmd worden. De boodschap van het boek lijkt op die manier te zijn dat ieder kind het recht heeft om aanvaard te worden en vrij door het leven te kunnen gaan. Zo kunnen alle kinderen zich ontwikkelen op de manier die het beste bij hen past. In dit prentenboek is het meer van belang wat de kinderen zijn dan wat ze doen; het gaat niet om de acties die ze verrichten, maar om de eigenschappen die ze (willen) bezitten en hoe ze in de wereld staan.

5.3. No Matter What

In 2014 werd het prentenboek *No Matter What* van Debi Gliori uitgegeven. Het verhaal gaat over een gezin, bestaande uit een kind en een ouder, die er beiden uitzien als een kruising tussen een vos en een kangoeroe. Het kind wordt aangesproken met Small en de ouder wordt Large genoemd, en het boek bevat geen genderspecifieke woorden in de derde persoon enkelvoud. Het verhaal draagt bij aan de notie dat het niet uitmaakt wie je bent of hoe je eruitziet. Zo vraagt Small aan Large of Large altijd van Small zou houden, ook als Small een krokodil of een beer zou zijn, waarop Large steeds antwoordt: “I will always love you, no matter what.” Door middel van de taal en inhoud van het verhaal straalt het boek uit dat het niet uitmaakt wat voor gender iemand bezit, aangezien dit losstaat van de persoon. Opnieuw zijn de karaktereigenschappen van het personage belangrijker dan de acties die het uitvoert, omdat het kind bevestiging van de ouder vraagt door een voorstelling te maken van hoe het kind er ook uit had kunnen zien. *Kivi och Monsterhund*, *Call Me Tree* en *No Matter What* hebben zo gemeen dat ze dezelfde boodschap uitdragen, namelijk het belang van het aanvaarden van levende wezens, ongeacht hoe deze wezens zich gedragen of hoe ze eruitzien. In *No Matter What* uit deze acceptatie zich in de onvoorwaardelijke liefde van een ouder naar een kind, waarbij het niet uitmaakt of het kind nu een krokodil of een beer zou zijn. De ouder zal altijd van het kind houden, wat er ook gebeurt.

Net als *Call Me Tree* gaat *No Matter What* niet over mensen. In plaats van bomen hebben nu dieren de hoofdrol, waarbij het nog onduidelijk blijft wat voor soort dieren het zijn. De keuze voor een kruising tussen een vos en een kangoeroe zou op dezelfde manier kunnen worden geïnterpreteerd als de aanwezigheid van de monster-hond in *Kivi och Monsterhund*: het betreft dieren die door uiterlijke kenmerken afwijken van de norm. Ondanks dat deze dieren er niet uitzien zoals men gewend is, hebben ze evenveel recht op liefde en acceptatie van hun omgeving. Een reden voor de keuze van dieren als personages zou kunnen zijn dat deze gemakkelijker als genderneutraal zijn weer te geven dan mensen. Zo hoeven dieren geen kleren aan, wat maakt dat hierin al geen uitgesproken kleurgebruik is aan te wijzen, zoals een roze jurk of een blauwe tuinbroek. Aan de dieren in *No Matter What* is niet te zien of het om mannelijke of vrouwelijke personages gaat. Ook is het geslacht van dieren minder gemakkelijk af te lezen aan hun uiterlijk dan bij mensen, omdat de mannetjes en de vrouwtjes er vaak hetzelfde uit zien. Dit met uitzondering van bijvoorbeeld eenden, pauwen of leeuwen, waarbij de mannetjes en vrouwtjes van elkaar verschillen in uiterlijke kenmerken. Door bomen of dieren te kiezen als

personages lijken de boeken gemakkelijker te slagen in het overbrengen van het genderneutrale karakter, omdat aan de illustraties het geslacht niet kan worden afgelezen.

5.4. Goblinheart

In 2012 is het boek *Goblinheart* van auteur Brett Axel verschenen. Het verhaal gaat over Julep, die leeft in het woud en uiteindelijk een fee zal worden. Maar Julep zou veel liever een kobold willen worden. Uiteindelijk accepteert het woud dat Julep toch meer een kobold is. Ook hier is het gender van het hoofdpersonage niet duidelijk; het betreft een figuur die niet menselijk is, maar nog in de transitie zit om iets te worden, namelijk een fee of een kobold. Door het hoofdpersonage een zeldzame of zelfs onbestaande naam te geven, lijkt er geen uitspraak te worden gedaan over of het personage mannelijk of vrouwelijk kan worden beschouwd. Ook lijkt de boodschap te zijn dat iedereen mag zijn wie diegene wil zijn, ongeacht wat de maatschappij van hen verwacht, wat overeenkomt met de strekking van de andere drie prentenboeken. Waar dit zich bij *No Matter What* uit in de onvoorwaardelijke liefde van een ouder naar een kind, is dit bij *Goblinheart* te herkennen aan de aanvaarding door de samenleving. Toch kan de lezer de associatie maken dat de fee staat voor een vrouwelijk personage, aangezien dit een figuur is die over het algemeen als vrouwelijk wordt afgebeeld in sprookjes, zoals het geval is bij de feeën in *Doornroosje* of Tinkerbell in *Peter Pan*. De kobold kan daarentegen worden gezien als de agressieve tegenhanger van het onschuldige figuur van de fee, en wordt vaak geïnterpreteerd als zijnde mannelijk (Auden, 642). Hoewel het boek een poging doet genderneutraal te zijn, laat het tevens zien dat dit geen gemakkelijke opgave is, omdat bepaalde figuren al snel een mannelijke of vrouwelijke connotatie met zich meebrengen.

Net als in de eerdere boeken blijft het geslacht van het hoofdpersonage onbekend, door een vervanging van ‘hij’ en ‘zij’ door een onzijdig woord of genderneutrale naam. Tevens hebben alle vier de prentenboeken gemeen dat wat de hoofdpersonages *zijn* van groter belang is dan wat ze *doen*: het gaat niet zozeer om de handelingen die ze verrichten in de verhalen, maar veeleer om hoe ze in de wereld staan en hoe anderen hen zien. Deze constatering is opvallend, omdat dit Butlers idee van gender als een ‘performative act’ lijkt tegen te spreken. In hoofdstuk twee bleek aan de hand van haar theorie dat gender voornamelijk gaat om de gedragingen van mannen en vrouwen, die aan hen worden opgelegd door de maatschappij (35). In deze optiek is gender juist niet een kwestie van *zijn*, maar van *doen*. De besproken prentenboeken spreken dit tegen door de focus te leggen op het karakter van de personages,

dor te laten zien hoe ze worden geaccepteerd door hun omgeving op basis van wie ze zijn. Met name in *Call Me Tree* en *No Matter What* is dit duidelijk zichtbaar: beide verhalen bestaan niet uit een opeenvolging van gebeurtenissen of acties van de personages. Veeleer laten deze boeken op iedere pagina een bevestiging zien van de aanvaarding van de personages zoals ze zijn.

Doordat de handelingen van de personages niet van groot belang zijn, is het lastig om een uitspraak te doen over hun houding. Zowel Small en Large in *No Matter What* als Julep in *Goblinheart* tonen geen attitude die duidelijk actief of passief is. Ook in *Kivi och Monsterhund* en *Call Me Tree* bleken hier geen uitspraak over te doen. Waar Fox een onderscheid zag in de weergave van mannelijke en vrouwelijke personages wat betreft activiteit en passiviteit, is daar in het geval van deze kinderboeken geen sprake van (84). De boeken lijken zowel op het gebied van geslacht als op het gebied van houding neutraal te zijn. Dit ligt in lijn met de verwachting dat genderneutrale kinderboeken teksten zijn waarin de figuren respectievelijk niet uitgesproken actief of passief zijn.

Door te kiezen voor bomen, dieren en niet-bestaande figuren als hoofdpersonages van kinderboeken die worden geprofileerd als genderneutraal, rijst echter de vraag of genderneutraliteit ook bereikt kan worden in de weergave van mensen. Wordt in deze boeken het afbeelden van mensen opzettelijk vermeden omdat je als mens nooit helemaal gendervrij kan zijn? Alleen Kivi vormt een bewijs voor de mogelijkheid om volledig menselijke personages als genderneutraal te profileren. Dat mensen genderneutraal kunnen zijn blijkt aan de hand van *Kivi och Monsterhund*, maar de overige drie prentenboeken bewijzen de moeilijkheidsgraad van dit streven.

6. Genderneutrale prentenboeken: een categorie apart?

In dit hoofdstuk zullen de bevindingen die uit de verschillende hoofdstukken aan bod zijn gekomen worden samengebracht. Op basis daarvan zal een antwoord worden geformuleerd op de hoofdvraag: verschillen als genderneutraal gepresenteerde boeken op vlak van representatie van gender van genderspecifieke prentenboeken en zo ja, op welke manier? Vervolgens zal in de discussie gereflecteerd worden op de verwachtingen die ik had van het onderzoek, de moeilijkheden die ik ben tegengekomen, en de mogelijkheden tot verder onderzoek binnen dit onderwerp.

6.1. Conclusie

Op basis van theorieën van onder andere Judith Butler, Simone de Beauvoir en Charles Butler is besproken dat gender te maken heeft met culturele conventies. Zo is er een onderscheid gemaakt tussen sekse en gender, waarbij sekse te maken heeft met de menselijke anatomie, terwijl gender de culturele betekenis betreft die mensen hieraan hechten (Butler, 8). Hoewel de sekse bepaalt dat een mannelijk lichaam verschilt van dat van een vrouw, zijn de noties omtrent datgene wat als mannelijk of vrouwelijk wordt gezien bepaald door interpretaties van de mens. Waar een verschil in sekse dus een natuurlijk gegeven is, is gender een cultureel fenomeen, dat in de loop der jaren tot stereotyperingen omtrent mannelijkheid en vrouwelijkheid heeft geleid. Doordat bepaalde eigenschappen voornamelijk aan mannen of aan vrouwen worden gekoppeld, zijn er ideeën ontstaan over ‘typisch’ mannelijk ofwel vrouwelijk gedrag. Mannen zijn in deze optiek stoer, actief en op zoek naar avontuur, terwijl vrouwen gevoelig en rustig zouden zijn. De bestaande dichotomie kan niet alleen in het nadeel werken van mannen of vrouwen die niet passen in het stereotiepe beeld dat heerst over hun gender, maar leidt ook tot een buitensluiting van de mensen die niet louter als man of vrouw kunnen – of willen – worden gezien.

Uit de verschillende onderzoeken omtrent genderrepresentaties in jeugdliteratuur is vervolgens gebleken dat dit stereotiepe beeld van mannen en vrouwen in veel kinderboeken is terug te vinden. Uit het onderzoek van Ya-Lun Tsao werd duidelijk dat mannen vaker in kinderboeken voorkomen met actieve thema's, waarin ze slim en avontuurlijk worden neergezet, terwijl vrouwen vaker in een passieve houding worden weergegeven (111). Daarnaast bleek uit dit onderzoek dat mannelijke personages vaker werden omschreven met woorden als ‘groot’, ‘gruwelijk’ en ‘woest’, terwijl vrouwen vaker beschrijvingen kregen als ‘mooi’, ‘angstig’ en ‘waardeloos’. Ook schenen vrouwelijke personages minder voor te

komen in illustraties of titels dan mannen, en bleken veel kinderboeken met name op mannen te zijn gericht (Weatherall, 15).

In het geval van prentenboeken is duidelijk geworden dat genderstereotyperingen zich met name manifesteren op vlak van het doelpubliek. Zo zijn veel boeken voor louter jongens of meisjes bedoeld, wat vaak al aan de titel en de omslag te zien is. *Verhalen voor meisjes, Ridders, dino's en piraten; Het grote voorleesboek voor stoere jongens, Zoekboek voor jongens, Een ECHT meisje en Een ECHTE jongen* waren hier voorbeelden van. Met name de laatste twee prentenboeken van Guido Van Genechten spelen in op stereotiepe beelden van jongens en meisjes, door een beeld te creëren van datgene wat een jongen een 'echte' jongen maakt, of een meisje een 'echt' meisje. Opvallend was onder andere dat jongens beroepen kregen toegeschreven die een zekere bewegelijkheid vereisten, terwijl meisjes vaker een beroep kregen toegewezen dat op een enkele plek kan worden uitgevoerd. Meisjes zijn in deze visie met andere woorden minder mobiel dan jongens. Ook bleken er hiërarchische verschillen te bestaan tussen de beroepen die aan mannen en vrouwen werden toegedicht. De boeken laten hiermee een eenzijdig beeld van jongens en meisjes zien in de maatschappij. Tevens leidt dit binaire verschil niet alleen tot stereotyperingen van deze twee groepen, maar maakt het ook dat mensen die niet ingedeeld kunnen worden in één van de twee groepen worden buitengesloten.

Zoals is gebleken kan jeugdliteratuur ook vaststaande ideeën over gender doorbreken door een onverwacht beeld van jongens of meisjes te tonen. Waar jongens in de meeste kinderboeken in een actieve setting of in een stoere houding worden weergegeven en meisjes vaker als passief of emotioneel worden neergezet, is dit in het geval van gendernormdoorbrekende jeugdliteratuur precies andersom. Zo laten deze kinderboeken zien dat er ook gevoelige, rustige jongens zijn, en dat meisjes ook stoer en actief kunnen zijn. Vrouwelijke personages namen bijvoorbeeld veel initiatief, terwijl mannelijke personages een veeleer afwachtende en rustigere rol kregen toegeschreven. Het doorbreken van verwachtingen in de houdingen en gedragingen van jongens en meisjes bleek vaak gepaard te gaan met een doorbreking van kleurenpatronen die over het algemeen met jongens en meisjes worden geassocieerd. Dit werd met name in het geval van *Mady by Raffi* duidelijk. Het breien van een sjaal met meerdere kleuren liet enerzijds zien dat ook jongens van breien kunnen houden, terwijl dit over het algemeen wordt gezien als een hobby die meisjes hoofdzakelijk hebben. Anderzijds stond het breien in teken van het creëren van een sjaal in alle kleuren van de regenboog, waardoor er niet enkel werd gekozen voor één kleur die vaak aan jongens of

meisjes wordt gelinkt, zoals roze of blauw. Het boek breekt daarmee met gendernormen op het gebied van de houdingen en gedragen van de personages en het kleurgebruik.

Het onderzoek naar genderspecifieke en normdoorbrekende kinderboeken bood ruimte om te kunnen bepalen hoe een genderneutraal prentenboek eruitziet. De ontleding van de boeken in hoofdstuk vijf liet zien dat er een aantal overeenkomsten zijn tussen boeken die als genderneutraal naar buiten worden gebracht. Zo worden in alle vier de boeken talige verwijzingen naar mannen of vrouwen vermeden. Waar dit in *Kivi och Monsterhund* is opgelost met het gebruik van een bestaand genderneutraal voornaamwoord, wordt in *Call me Tree* verwezen naar ‘trees’, een genderneutraal symbool voor alle kinderen in het boek. In *No Matter What* en *Goblinheart* werd dit opgelost met een verwijzing naar neutrale woorden en niet-bestaande namen.

Een ander opvallend gegeven was dat alle boeken een belangrijk thema gemeen hadden, namelijk acceptatie. In *Kivi och Monsterhund* was deze aanvaarding te vinden in de relatie tussen Kivi en de hond. Hoewel het dier niet voldeed aan de verwachtingen van Kivi, en Kivi in eerste instantie nog graag wilde dat het beest zou functioneren als een normale hond, kwam er aan het einde van het verhaal een inzicht dat de ‘monsterhund’ niet veranderd kon worden. Kivi besloot het beest niet meer te zoeken, omdat dit het best in vrijheid zou kunnen leven. De keuze voor het thema acceptatie kan als een ondersteuning worden gezien van het genderneutrale karakter van het boek. Door het gebruik van ‘hen’ in het boek wordt er geen onderscheid gemaakt tussen personen, wat kan worden geïnterpreteerd als een overtuiging dat iedereen gelijkwaardig dient te worden behandeld. Tegelijkertijd wordt aan de hand van de ‘monsterhund’ duidelijk dat ieder wezen anders is, en daarom iedere persoon of ieder dier weer andere behoeftes heeft. Waar dus enerzijds een acceptatie is te vinden in het boek in de notie dat iedereen anders is, wordt dit anderzijds ondersteund door het taalgebruik die toont dat iedereen op gelijke wijze wordt behandeld, ongeacht wie deze persoon is en hoe groot de verschillen onderling zijn. De onderliggende boodschap van het verhaal is dat iedereen de kans moet krijgen om zichzelf te zijn, wat zowel uit het verhaal als de keuze voor het woord ‘hen’ blijkt.

In het geval van *Call me Tree* kwam het thema acceptatie wellicht nog duidelijker aan bod, vanwege uitspraken als “Trees! More trees and more trees. Trees and trees just like me!” en “All trees have roots, all trees belong”. De boodschap was dat alle kinderen zo vrij als bomen zijn, dat ze allen wortels hebben, en dat alle bomen erbij horen. Ook hier spreekt de overtuiging dat alle kinderen gelijk zijn, en om die reden vrijheid kunnen ervaren. Toch klonk

er door de keuze van bomen als symbool voor kinderen nog een andere boodschap door, namelijk dat de mens niet genderneutraal kan zijn. Dit impliceert dat wanneer er een menselijk personage opgevoerd wordt, dat onvermijdelijk als mannelijk of vrouwelijk geïdentificeerd zou moeten worden. Een personage als boom biedt in de visie van de makers van het boek een uitweg uit het genderdilemma. Ook aan de hand van *No Matter What* en *Goblinheart* kan dit worden beargumenteerd, omdat hier de personages dieren of niet-bestaande wezens zijn. Bij *Kivi och Monsterhund* is het tegendeel het geval: Kivi is een menselijke figuur. Naar mijn mening is *Kivi och Monsterhund* erin geslaagd om een genderneutrale menselijke figuur neer te zetten. Hoewel het altijd mogelijk blijft dat mensen het personage als jongen of meisje interpreteren, toont Kivi geen duidelijke overeenkomsten met één van de twee. Het personage is niet overdreven actief of passief, en de illustraties laten een combinatie van kleuren zien die niet enkel bij een meisje of jongen worden verwacht. Dat het niet gemakkelijk is om een volledig mens te kiezen als genderneutraal personage blijkt uit de overige drie boeken. De vermijding van de menselijke personages maakte echter niet dat deze boeken beter slagen in het weergeven van genderneutraliteit. De feeën en kobolds in *Goblinheart* kunnen bepaalde connotaties met zich meebrengen, en ook het personage van *Call Me Tree* bleek ook wel eens als jongen te worden geïnterpreteerd.

De analyse van de houding van de personages bracht aan de oppervlakte dat er geen sprake was van een duidelijke passieve of actieve houding. Bij *Kivi och Munsterhund* en *Call Me Tree* bleken deze verhoudingen niet waarneembaar. Zo is Kivi een kind dat goed weet wat het wil, maar vinden er ook gebeurtenissen plaats waar het personage geen invloed op heeft. Hierdoor lijkt het personage niet overdreven actief of passief. Ook in *Call Me Tree* bleek er geen duidelijke invulling te worden gegeven aan de houding van de kinderen. Waar het in de meeste besproken kinderboeken voornamelijk gaat om de acties van de personages, draait het in *Call Me Tree* niet zozeer om wat de kinderen doen, maar veeleer om wat ze zijn. In *No Matter What* en *Goblinheart* ging het tevens meer om wie de personages waren, en streefden ze voornamelijk naar acceptatie van hun familie en de samenleving. Dit laat een duidelijk contrast zien met de besproken boeken van Guido Van Genechten, die een catalogus aan mogelijke beroepen tonen. Bij deze boeken gaat het juist om datgene wat de kinderen later gaan doen door de keuze van hun beroep.

De boodschap van de genderneutrale kinderboeken verschilt daarmee van de genderspecifieke titels; niet wat je doet, maar wie je bent is van belang. Deze visie spreekt het idee van gender als een ‘performative act’ van Butler tegen, omdat hieruit bleek dat gender

alles te maken heeft met gedrag. Tegelijkertijd kunnen de boeken als een bevestiging van Butlers theorie worden gezien: zodra de specificatie van gender wordt weggehaald uit boeken, zijn de handelingen van de personages niet meer van belang. Gender is in deze optiek nog steeds gekoppeld aan gedrag; de kinderboeken zijn zowel in het geval van gender als op het gebied van de houding van de personages – en dus hun gedragingen – neutraal.

Bij het bekijken van de illustraties van beide prentenboeken bleken de tekeningen sterke gelijkenissen te vertonen met die van de besproken gendernormdoorbrekende kinderboeken. Net als in *Made by Raffi* wordt er in *Kivi och Monsterhund* en *Call me Tree* creatief omgegaan met een combinatie van jongensachtige en meisjesachtige kleuren. Ook hier worden meerdere kleuren door elkaar gebruikt, en wordt er niet enkel gekozen voor een kleur die vaak bij jongens of meisjes wordt toegepast. In beide prentenboeken worden blauwe kleuren in een broek of muts gecombineerd met een roze blos op de wangen. Hierdoor hebben de personages zowel aspecten die worden geassocieerd met jongens als met meisjes, en blijft hun gender onbepaald.

De vraag ‘verschillen als genderneutraal gepresenteerde boeken op vlak van representatie van gender van genderspecifieke prentenboeken en zo ja, op welke manier?’ kan dus met ‘ja’ worden beantwoord. Op basis van taal, illustraties en de houding van de personages kan worden gesteld dat prentenboeken die als genderneutraal op de markt verschijnen doorgaans verwijzingen via genderspecifieke persoonlijke voornaamwoorden vermijden, dat ze een combinatie tonen van verschillende genderspecifieke kleuren in hun illustraties, en dat de personages niet passief ofwel actief ten opzichte van andere personages worden neergezet. Neutraliteit in gender blijkt zo onlosmakelijk verbonden te zijn met een neutrale houding van de personages. Daarbij heeft dit onderzoek niet alleen de verschillen tussen neutrale en specifieke boeken op het gebied van gender aangetoond. Zo is ook duidelijk geworden dat genderneutrale kinderboeken niet alleen anders zijn dan genderspecifieke verhalen die een stereotiep beeld van jongens en meisjes weergeven, maar ook afwijken van de normoorbrekende boeken op het gebied van gender. In plaats van stereotyperingen bewust om te draaien, trachten genderneutrale prentenboeken bestaande ideeën rondom gender te vermijden. Op basis van de houding van de personages en het kleurgebruik in de illustraties bleek ook dat de genderneutrale boeken van de genderspecifieke te onderscheiden zijn. De genderneutrale kinderboeken zijn dus wel degelijk een categorie apart.

6.2. Discussie

Een van de redenen waarom ik geïnteresseerd was in het uitvoeren van een onderzoek naar genderneutraliteit in prentenboeken is het feit dat er nog zo weinig over het thema geschreven is. Ik wilde graag een onderwerp kiezen waar ik iets nieuws over kon vertellen, zonder enkel bestaande theorieën over te nemen, en zo mijn eigen conclusie daaruit te trekken.

Tegelijkertijd achtte ik het van belang specifiek over genderneutraliteit in kinderboeken te schrijven, omdat het de laatste tijd een veelbesproken thema is, zoals al bleek in de inleiding. Ik heb mij dan ook verbaasd over het feit dat er zo weinig over dit thema geschreven is. In mijn woonplaats Utrecht zie ik genderneutraliteit steeds vaker opduiken, bijvoorbeeld wanneer ik een bezoek breng aan uitgaansgelegenheden of de universiteit, waar enige tijd geleden genderneutrale toiletten zijn geïntroduceerd. Opvallend, want wanneer men streeft naar meer genderneutraliteit in de samenleving, waarom dan niet bij het begin beginnen, namelijk de kinderen? Toch zijn er nog nauwelijks genderneutrale kinderboeken op de markt. Opvallend is dat geen van de prentenboeken die als genderneutraal zijn verschenen Nederlands is. De reden dat ik voor buitenlandse prentenboeken heb gekozen in mijn onderzoek ligt dan ook bij het simpele feit dat er niet meer dan dat te vinden was. Nederlandstalige kinderboeken met een genderneutraal karakter waren er niet, en dat terwijl men het op andere gebieden in Nederland wel van belang lijkt te achten.

Deze factoren waren dan ook de struikelblokken die ik tijdens mijn onderzoek heb ervaren. Bij aanvang van het onderzoek had ik zelf nog weinig kennis over hoe een genderneutraal prentenboek eruit zou zien, en dat er nauwelijks wetenschappelijke artikelen over te vinden waren, bracht enige moeilijkheden met zich mee. Ik heb er daarom voor gekozen om genderspecifieke en normdoorbrekende kinderboeken te betrekken in mijn onderzoek, zodat ik op basis van die boeken, en de theorieën hierover, kon bepalen hoe een kinderboek dat als genderneutraal kan worden geïnterpreteerd er uit zou kunnen zien. Op die manier heb ik mijn eigen methode samengesteld. Ik was benieuwd of ik zo achter datgene kon komen waarin deze boeken zouden verschillen van andere kinderboeken. Voor mijn gevoel heb ik hier voldoende antwoord op gekregen. Ook bleek de methode goed gekozen te zijn, omdat ik er niet alleen achter kwam dat genderneutrale kinderboeken afwijken van genderspecifieke verhalen, maar ook van gendernormdoorbrekende boeken. Door in de methode deze drie verschillende soorten boeken te onderzoeken, is uiteindelijk in de conclusie gebleken dat de genderneutrale kinderboeken tot een groep behoren dat afwijkt van de andere twee soorten boeken.

Toch is er nog ruimte voor verder onderzoek. Terugkijkend op de analyse en de resultaten die het heeft opgeleverd, kan ik concluderen dat genderneutraliteit in de jeugdliteratuur nog op veel meer facetten kan worden geobserveerd. Zo is er nog ruimte voor onderzoek naar de neutralisatie van de dichotomie op andere gebieden dan alleen houding en kleurgebruik in illustraties. Een voorbeeld hiervan zijn de relaties tussen personages. Zo kan worden onderzocht of verhoudingen tussen verhaalfiguren die geen duidelijk gender hebben, verschillen van relaties tussen mannelijke en vrouwelijke figuren of tussen personages van hetzelfde geslacht. Deze vraag kan toegepast worden op familie- en vriendschapsrelaties, maar ook op liefdesrelaties.

Ook voor de geanalyseerde boeken heeft deze studie openingen gecreëerd voor verdere observaties. Vanwege het gebrek aan Nederlandstalige genderneutrale kinderboeken heb ik mij moeten beperken tot buitenlandse prentenboeken. Als er ook in Nederland en België kinderboeken als genderneutraal worden uitgebracht, kan hier uiteraard verder onderzoek naar gedaan worden. Interessant is om in dat geval te kijken naar taal. Omdat in de Zweedse en Engelse taal ruimte is gecreëerd voor de verwijzing naar personen wiens gender onbekend is, is het een relatief makkelijke stap om op een genderneutrale manier een kinderboek te schrijven. In de Nederlandse taal, en talen als Duits en Frans, is dit nog niet het geval, waardoor hier een talige oplossing voor dient te worden gevonden. Anderzijds zou er in de toekomst ook in deze talen een genderneutraal voornaamwoord kunnen worden geïntroduceerd, waardoor dit struikelblok wegvalt. Aangezien er in Nederland op dit moment ook op andere vlakken wordt geëxperimenteerd met genderneutraliteit, is deze aanname niet geheel onwaarschijnlijk. Ik verwacht daarom dat dit niet het laatste onderzoek zal zijn waarin genderneutraliteit in kinderboeken centraal staat.

Bibliografie

- Abate, Michelle Ann. *Tomboys. A Literary and Cultural History*. Philadelphia: Temple University Press, 2008. Print.
- Alexander, Gerianne. Melissa Hines. "Sex differences in response to children's toys in nonhuman primates (*Cercopithecus aetiops sabaeus*).” *Evolution and Human Behavior* 23. Los Angeles: University of California, 2002. Print.
- Apelqvist, Eva. 'It Happened To Me. LGBTQ Families.' *The Ultimate Teen Guide*. United Kingdom: Scarecrow Press, 2013. Print.
- Auden, G. 'The Borderlands of Feeble-Mindedness.' *The Lancet*. Elsevier, 1928. Print.
- Aultman, B. "Cisgender.” *Transgender Studies Quarterly*. North Carolina: Duke University Press, 2014. Print.
- Axel, Brett. *Goblinheart*. Brooklyn: East Waterfront Press, 2012.
- Bas-Wohlert, Camille. 'Gender-neutral pronoun debate rocks Sweden.' [2012] *The Local*. 04-05-2017. <https://www.thelocal.se/20121008/43676>
- Butler, Charles. 'Experimental girls: feminist and transgender discourses in Bill's New Frock and Marvin Repost: Is He a Girl?' *Children's Literature Association Quarterly*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009. Print.
- Butler, Judith. 'Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity.' *Thinking Gender*. Ed. Linda J. Nicholson. New York: Routledge, 1990. Print.
- Butler, Judith. 'Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex.' *Yale French Studies*. New Haven: Yale University Press, 1986. Print.

Clarsen, Georgine. 'Feminism and Gender.' *The Routledge Handbook of Mobilities*. Ed. Peter Adey, David Bissel, Kevin Hannam, Peter Merriman, Mimi Sheller. London: Routledge, 2014. Print.

Debecker, Karolien. "Peter en Meter." Jeugdboekenmaand. 03-03-2017.
<http://www.jeugdboekenweek.be/>

Ederyd, Caisa. "Question of the Day – Are You a Him, Her, or Hen?" [2012] Vice. 17-03-2017. https://www.vice.com/en_us/article/what-do-swedes-think-of-their-new-language-pronoun

Fox, Mem. 'Men Who Weep, Boys who dance: The Gender Agenda between the Lines in Children's Literature.' *Language Arts*. Chicago: National Council of Teachers of English, 1993. Print.

Ghesquiere, Rita. Vanessa Joosen, Helma van Lierop-Debrauwer. *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam: Atlas Contact, 2014. Print.

Gliori, Debli. *No Matter What*. New York/ London: Bloomsbury, 2014. Print.

González, Maya Christina. *Call Me Tree*. New York: Children's Book Press, 2014. Print.

Gonzalez, Maya Christina. "Call Me Tree Gender Free. A note to my readers." Blog. 03-03-2017. http://www.mayagonzalez.com/blog/wp-content/uploads/2014/10/call-me-tree-note-to-my-readers_maya-gonzalez.pdf

Kokkola, Lydia. 'Celebrating the Margins. Families and Gender in the Works of Swedish Picture Book Artist Pija Lindenbaum.' *Bookbird: A Journal of International Children's Literature*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2014.

Konrad, Alison Pushkala Prasad en Judith Pringle. *Handbook of Workplace Diversity*. London: SAGE Productions, 2006. Print.

Kuijer, Guus. *Het grote boek van Madelief*. Amsterdam: Querido Uitgeverij B.V., 1995. Print.

Lange, Cheryl. 'Men and Women Writing Women: The Female Perspective and Feminism in U.S. Novels and African Novels in French by Male and Female Authors.' *Journal of Undergraduate Research XI*. Wisconsin: University of Wisconsin, 2008. Print.

Levy, Megan. 'His, hers, hens: Swedes' gender-neutral push gains ground.' [2012] *The Sydney Morning Herald*. 05-05-2017. <http://www.smh.com.au/world/his-hers-hens-swedes-genderneutral-push-gains-ground-20120413-1wxra.html>

Lindgren, Astrid. *Pippi Langkous*. Amsterdam: Uitgeverij Ploegsma, 1994. Print.

Lundqvist, Jesper. Bettina Johansson. *Kivi och Monsterhund*. Stockholm: Olika Publishing, 2012. Print.

Naaijer, Janita. 'Ik voel mij noch man noch vrouw.' [2016] *De Volkskrant*. 14-05-2017. <http://www.volkskrant.nl/opinie/-ik-voel-mij-noch-man-noch-vrouw~a4317233/>

Narahara, May. *Gender Bias in Children's Picture Books: A Look At Teachers' Choice of Literature*. Long Beach: University of California, 1998. Print.

Nichols, James Michael. "'Call Me Tree': A Children's Book With No Gender Specific Pronouns." [2016] *The Huffington Post*. 03-03-2017. http://www.huffingtonpost.com/2015/04/04/call-me-tree_n_6994138.html

Nordfjell, Ole. 'Does the picture book expand or confirm traditional gender norms?' 12-06-2017. <http://genustest.no/the-queer-strategy-researcher/?lang=en>

Pomranz, Craig. Margaret Chamberlain. *Made by Raffi*. London: Frances Lincoln Publishers Ltd, 2015. Print.

Pokharel, Samidha. 'Gender Discrimination: Women Perspective.' *Nepalese Journal of Development and Rural Studies*. Nepal: Research Gate, 2008. Print.

Salmson, Karen. Marie Tomicic. *OLIKA*. 21-05-2017.

<https://www.olika.nu/in-english/in-english-2/>

Sendén, Marie Gustafsson. Emma Bäck, Anna Lindqvist. 'Introducing a gender-neutral pronoun in a natural gender language: the influence of time on attitudes and behavior.' *Language, Cognition and Gender*. Stockholm: Stockholm University, 2015. Print.

Stessens, An. "Wat betekent M/V/X? Verslag van een zoektocht." [2016] Jeugdboekenmaand. 03-03-2017. http://www.jeugdboekenmaand.be/uploads/1484851373-MVX_verslag_van_een_zoektocht.pdf

Tsao, Ya-Lun. 'Gender Issues in Young Children's Literature.' Pennsylvania: The Pennsylvania State University. Print.

Van Genechten, Guido. *Een ECHTE jongen*. Hasselt: Clavis B.V.B.A., 2009. Print.

Van Genechten, Guido. *Een ECHT meisje*. Hasselt: Clavis B.V.B.A., 2009. Print.

Van der Pol, Geart. 'Transgenders vinden moeilijk werk: vaker zijn ze werkloos, arbeidsongeschikt of in de bijstand.' [2017] *De Volkskrant*. 14-05-2017. <http://www.volkskrant.nl/binnenland/transgenders-vinden-moeilijk-werk-vaker-zijn-ze-werkloos-arbeidsongeschikt-of-in-de-bijstand~a4493345/>

Van Lierop-Debrauwer, Helma. 'Normen en waarden in meisjesliteratuur. De (her)waardering van een genre.' *Het paard van Troje. Niet-schoolse teksten in het onderwijs*. Den Haag: NBLC Uitgeverij, 1996. Print.

Verstraten, Peter. 'De gemiste ontmoeting tussen cowboy en indiaan. De wildheid van witte mannelijkheid.' *Tijdschrift voor Genderstudies*. 2011.

Wayne, Linda. 'Neutral Pronouns. A Modest Proposal Whose Time Has Come.' *Canadian Woman Studies*. Canada: York University, 2015. Print.

Weatherall, Ann. *Gender, Language and Discourse*. New York: Routledge, 2002. Print.

Wesseling, Lies. 'Kinderen 'sekseneutraal' opvoeden is vooruitgang.' [2014] *Trouw*. 23-04-2017. <https://www.trouw.nl/home/kinderen-sekseneutraal-opvoeden-is-vooruitgang~afe94f4f/>

'What Fred Read: Reviews and Celebration of Books for Young Children.' [2017]. *Blogger*. 16-06-2017. <https://whatfredread.blogspot.nl/2017/05/no-matter-what.html>

Let Books Be Books. [2016] 19-03-2017. <http://www.lettoysbetoys.org.uk/letbooksbebooks/>